

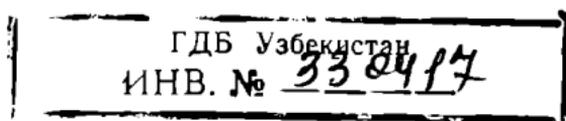

Жомий
БАҲОРИСТОН

Шарқ адабиётининг мумтоз шоири, буюк сўфий, шайх Абдураҳмон Жомий Навоий ҳазратларининг дўсти, замондоши, маслакдоши, шу қаторда ўзбек ва тожик халқларининг маънавий устози ҳамдир.

Унинг «Баҳористон» асари замонлар оша яшаб келаётган абадий ибратлар, ҳикматларни ўз ичида жамлаб, иймонга, эътиқодга, покликка, адолатга, муҳаббатга чорлаётгани, ҳикоятлари ҳануз мутолаа қилувчига улкан саодатли руҳият бағишлаётгани билан бебаҳодир.

Форс тилидан халқаро
Фирдавсий мукофоти лауреати
Ш. ШОМУҲАМЕДОВ
таржимаси

ISBN 978-9943-08-048-5

© Абдураҳмон Жомий «Баҳористон». «Янги аср авлоди», 2007 йил

МУҚАДДИМАДАН

Бу хушкўнгил вақтимизда, қимматли ўғил Зиёвуддин Юсуф... араб тили бошланғич қондаларини ва араб илми қондаларини тўплаш билан шуғуллана бошлади, маълумки, кичик болалар ва тажриба-сиз ёшларнинг қулоғига нотаниш атамалар ва табиатидан узоқ хотималарни ўрганишдан уларнинг қалби чўчийди, хотирага даҳшат ғубори ўтиради; шундай бўлгач, унинг дилига мурувват, хотирига қувват бериш мақсадида гоҳ-гоҳ машхур шайх ва буюк устод Муслиҳиддин Саъдий Шерозийнинг «Гулистон»идан:

«Гулистон» эмасдир жаннатдин нишон,
Хашак-тикани ҳам анбаргадир кон.
Жаннат дарвозаси ундаги боблар,
Файз тўла қиссалар чин ҳавзи кавсар.
Пардага ўралган нуқталар пинҳон,
Буларга рашк этар ҳур ила филмон.
Шеърлари дарахтдир, баланд ҳосилдор,
Лутф шабнамидан ариқлари бор. —

каби бир неча сатр ўқилар эди. Шу аснода хотирамга унинг шариф сўзларидан шарафланиб ва латиф шеърларидан илҳомланиб, шу турда ва шу услубда бир неча варақ ижод қилиб, ҳозирларга дoston ва ғойибларга армуғон этиш фикри келди. Ва бу маъно анжомини топиб бу сурат охирига етди...

Сайр айла бу «Баҳористон»да,
Кўринар унда шан гулистонлар.
Латофатдан ҳар гулистонда,
Гуллар яшнаб, анқир райҳонлар.

Бу «Баҳористон» саккиз равза — боғдан ташкил топган бўлиб, бу жаннат равзаларининг ҳар бирида ўзгача гуллар жилваси ва ўзгача райҳонлар атри. Бунинг гуллари куз шамолидан хазон бўлмайди ва райҳонлари қиш совуғидан сўлмайди.

Бирор илинж тиканагидан холи ва бирор тухфа талаб хашагидан пок боғни сайр этувчиларга биргина илтимос: бу боғни сайр этиб, томоша қилар эканлар, бу чаманни ўстиргунча жигари қон, дили бийрон бўлган боғбонни дуо билан ёд этиб, мақтов билан шод айласунлар...

Бахтлилар ичра ҳар ким,
Бу боққа етса гар жим.
Ё терса мевасидан,
Дам олса соясида,
Кўргаэса ҳақшунослик.
Карамга этса мослик,
Этса мени дуолар.

Биринчи рава

ДАРВЕШЛАР ҲАҚИДА

Ҳирот пирларидан Абдуллоҳ Ансорий... Ўз ас-ҳобларига васият қилиб: «Ҳар пирдан бир сўз эслаб қолинг, агар бу кўлингиздан келмаса, уларнинг исмини ёд олинг, бундан баҳра топасиз», — дер эди.

Эй, сенинг номингдан ёғилади ишқ,
Нома-пайғомингдан ёғилади ишқ.
Кўчангдан ким ўтса бўлади ошиқ,
Эшигу томингдан ёғилади ишқ.

Ҳикоят

Абу Ҳошим Сўфий дебди:
— Юракдан кибр разолатин ювишдан кўра, тоғни игна
учи билан кўпориш осон.

Кибрсиэлик лофин урма, уни кўрмоқдан кўра,
Қоронғу тун чумолининг изин кўрмак осонроқ.
Кибр гардин аритмоқдан осон эрур шубҳасиз,
Игна билан тоғни қазиб, остин-устун кўпормоқ.

Ҳикоят

Шиблининг бошига девоналик тушди, уни жиннихонага элтиб қўйишди. Сўнг бир неча киши кўргани боришди.

— Кимсизлар? — деб сўради жинни улардан.

— Биз сенинг дўстларингмиз, — дейишди.

У қўлига тош олиб, ҳамла қилди. Ҳаммалари қочиб кетишди.

— Қайтинг, эй даъвогарлар, — деди у, — дўст дўстдан қочмайди ва унинг жафо тошидан сақланишга шошмайди.

Чин дўст ул — дўстлиги ошаверса гар,

Дўстидан ёмонлик кўрганида ҳам.

Бошига минг жафо тоши ёғилса,

Меҳр уйи у тошдан бўлу мустақкам.

Ҳикоят

Абулҳасан Қушанжи айтган эди:

— Дунёда бир нарса эвазига ёки бирор нарса ғаразига дўстлик қилган кишидан кўра хунукроқ нарса йўқ.

Дўст ҳажридан ошиқ кутар адолат,

Ё васл эшигида турар бир ҳолат.

Дўстликдан ўзга бир мақсади бўлса,

Оламда борми ҳеч бундай разолат.

Ҳикоят

Дейдиларки, Абуали Даққоқ умрининг охирида шундай бир дардга йўлиқдики, ҳар куни эрта саҳар томга чиқар ва офтобга юз ўтириб, шундай сўзлар деяр эди:

— Эй мамлакат саргардони, букун ўзингни нечун сезмишсан ва не жойларни кезмишсан? Бу ердан кўра гамгинроқ ер кўрдингми ва ё бу тоифа аҳволини сўрдингми?

То қуёш ботиб кетгунча шундай алфоз сўзлар сўзлаб турар эди.

Сенча олам кезган борми, эй қуёш,
Йўлдан бирор совға бизга эт йўлдош.
Букун ишқ йўлида кимни учратдинг,
Дилида дард-алам, кўзларида ёш.

Ҳикоят

Шайх Абу Саид ибни Абул Хайрдан:

— Сўфийлик нимадан иборат? — деб сўраганларида у шундай жавоб берибди:

— Бошингда борини чиқариб ташла, қўлингда борини бериб юбор, сенга нима қилсалар чида.

Сўфийликни истасанг ўзингдан бўлғил халос,
Чиқиб кетсун дилингдан бутун ҳаво-ю, ҳавас.
Қўлингда ҳар не бўлса, бошқалар қўлига бер,
Юз балаға бардош бер, барчага бир қулоқ ос.

Рўям: «Мардоналик ўз биродарлари камчилигини кечиринишда ва кетидан кечирим сўраш лозим бўлмайдиган иш қилишда!» — дер эди.

Икки нарса мардоналик бўлур бил,
Сенга айтиб берай бир-бир қулоқ сол.
Бири булким, кечира бил дўстларинг,

Хатолари бўлса ҳамки, кўп қўпол.
Иккинчиси узрли иш қилма ҳеч,
Мард кишига узр сўраш кўп маҳол.

Ҳикоят

Юсуф ибн Ҳусайн Розий:

— Ҳамма яхшиликлар бир уйда, унинг калити тавозу
ва камтарлиқдир, ҳамма ёмонликлар бошқа бир уйда,
унинг калити манманлиқдир, — дер эди.

Яхшиликлар бир хонага жам,
Камтарлиқдир унинг калити.
Ёмонликлар бошқа хонада
Уни очар манманлиқ ити.
Эҳтиёт бўл, тойиб кетмагил,
Шундан келар юзинг шувити.

Ҳикоят

Абу али Рудборий шундай деган эди:

— Энг тор зиндон рақибларнинг бир жойда ўтири-
шидир.

Ёр васлининг бўйидан йўқ нишон,
У жой озодага мисли зимистон.
Ошиқларга рақиб суҳбати зиндон,
Зиндондан тордир у, зиндондан ёмон.

Ҳикоят

Баҳоуддин Нақшбандий¹ дан:

— Сизнинг жамоангиз қайга элтади? — деб сўраганлариди у:

— Ҳеч ким жамоадан бир жойга етолмайди, — деб жавоб берибди.

Чакману ҳассадан сафо келмайди,
Тасбеҳда кўп риё, танҳо келмайди.
Жамоанг элтади қайга, дейдилар,
Жамоадан ҳеч иш бажо келмайди.

¹ «Изоҳлар» бўлимига қаралсин.

Иккинчи раъза

ДОНОЛАР ҲИКМАТИ БОБИДА

Кўлидан келганча нарсалар ҳақидаги ҳақиқатни билишга интилган ва билганларидан фақат кераклигини ишларига раҳнамо қилган ва шунигина нафсининг маликаси деб билган кишини донишманд киши дейдилар.

Ўткинчи нарсадан кўнгил уза ол,
Абадлик тадбири билан бирга қол.
Нимани билолсанг билишга интил,
Сўнгра билганларинг бир-бир ишга сол.

Ҳикоят

Искандар Румий жаҳонгирлик даврида ҳийла билан бир қалъани забт этиб эрди, уни вайрон қилишга фармон берди. Искандарга:

— У ерда ҳақим бор, жуда билимдон, ҳар қандай мушкул унинг олди-да осон, — дедилар. Искандар уни олиб чиқишни буюрди. Кўрдиким, афти хунук, бедаво, кишининг кўнгли айнийдиган бир бало. Таъби хира бўлиб, деди:

— Бу қандай хунук сурату қандай совуқ қомат?!

Ҳақим бу сўзларни эшитиб, куйиб ёниб кетди ва қизишиб қаҳ-қаҳ кулиб, деди:

Таъна қилма хунук юзимга қараб,
Эй ақлу инсофдан беҳабар киши.
Тан қиндир, аммо жон — қиндаги қилич,
Ўткирлик, кесмоқлик қиличнинг иши.

Яна демиш: «Кимнинг хулқи халқи билан яхши бўлма-
са, унинг баданидаги териси ўз зиндонидир, чунки ўз ву-
жуди оқ-воҳдир, зиндон унинг олдида оромгоҳдир».

Ҳамиша гусса-ю, ғам ўрар дилни печакдек,
Ҳар кимки, барча бирлан бадхулқлик этса зоҳир.
Зиндонбегига айтиб, зиндон қилмоқ на ҳожат?
Ўз териси ўзига зиндон этмасми, охир!

Яна шундай демиш: «Ҳасад қилиш ҳамиша кулфатга
солади ва ўз парвардигорига хусумат қўзғатади. Бошқага
нимаики берган бўлса, қоши уйрулади ва бошқа молига
дили банд бўлади».

Ўзгаларга ҳасад ақлдан эмас,
Асти кетмагайсан ақлдан йироқ.
Халқдан таъма, ҳасад — алам асоси,
Таъма ўз, аламинг бўлмай бесаноқ.

Донишманд яна шундай дебди: «Карамлилар бойликни
дўстлари билан бирга ҳисоб этадилар ва ақлсиз хасислар
душманга қолдириб кетадилар».

Ҳарна кирса ҳимматли мард қўлига,
Сочар дўстлар оёғига барчасин.

Ўзи ўлгач, душманлари бўлишар,
Хасис киши териб йиққан нарсасин.

Яна демиш: «Кичикларга ҳазилу истехзо ўқин отмоқ
— улуғлик обрўсин бекорга сотмоқ ва зиллату хорлик фу-
борига ботмоқдир».

Эй пастлик либосин кийган одамзод,
Қўрқаманки, номинг бўлажак олчоқ.
Кичиклар бирла сен бўлма афсункор,
Ким улуғлик номинг сўнажак мутлоқ.

Яна демишлар:

— Кимки қўл остидагиларга мушт билан рўпара бўлмиш,
охирида ўзи мушт еганлар тепкисидан ўлмиш.

Бир яхши сўзим бор, қулоқ сол, э дил,
Қолмиш донолардан мерос ўлароқ.
Ким тортса адоват қиличин қиндан,
Адолат тигидан бўлади ҳалок.

Искандарнинг қулоқлари бу ҳикмат жавоҳирларга тўли-
ши билан у оғзини ҳам қулоқларига ўхшатиб жавоҳирга тўлди-
рувчи сўзлар айтди ва қалъани бузиш ниятидан қайтди.

Ҳикмат

Фаридунки шафқат заминига насиҳат тухмин экди,
фарзанди учун қорозга қуйидаги сўзларни чекди: «Ҳаёт
варақлари киши амалининг саҳифаларидир. Унга энг яхши
ишларгина ёзиб қолдирилади».

Замон саҳифалари — инсон умрин дафтари —
Шундайин сўзни демиш ўйга толган бир доно:
Кимки бу пок китобда яхши ишлари билан
Яхши номин қолдирса, ўшанинг бахти аъло.

Ҳақимлардан бири демишки: «Ҳикматдан қирқ даф-
тар ёздим, аммо ундан наф кўрмадим. Ундан қирқ калима-
син ихтиёр қилдим, аммо на манфаату на фойдасин билма-
дим. Ундан тўрт сўз танлаб олдим ва қидирган нарсамни
топиб кўнгилга солдим:

Аввали шуки, аёлларга ҳам эркаклар каби эътиمود
қўйма... Иккинчиси шуки, бойликка мағрур бўлма, бой-
лик қанчалик фаровон бўлмасин, уни замон охири паймол
этади.

Бойликдан керилмоқ — ақдан нари,
Чунки у ўткинчи булут сингари.
Ўткинчи булутда жавҳар бўлса-да,
Субутига йўқдир ақлинг бовари.

Учинчиси улким, ўз яширин сирингни ҳеч бир дўстин-
гга ҳам айтма, чунки дўстликка халал етиб, душманликка
айлангани ҳаётда кўп учрайди.

Эй ўғил, душманларингдан ёширин бўлса сиринг,
Яхшиси дўстлар аро ҳам сўзлама, қолсин ниҳон.
Бу фалак каж айланиб душман киши дўст бўлганин,
Дўст душман бўлганин ҳам кўрганим бор кўп замон.

Тўртинчи улким, фақат фойдаси тегадиган илмни олиш
керак, фойдасиз фазилатдан қочмоқ ва фақат зарур нарса-
га қулоқ очмоқ лозим.

Энг зарур билимни қунт билан ўрган,
Зарур бўлмаганин ахтариб юрма.
Зарурини ҳосил қилгандан кейин,
Унга амал қилмай умр ўткурма.

Ҳикоят

Ибн Муқаффа шундай ҳикоя қилади:

— Ҳинд донишмандлари ёзган китоблар юз туяга юк бўлди. Улар подшоси қисқартиришни талаб қилди, улар икки туя юкига келтирдилар; яна қисқартирилсин деди, бари тўрт калимага келтирилди.

Биринчи калима подшоларни адолатга чақирар эди.

Агар подшо иши бўлса адолат,
Катта-кичик ҳаётинда фароғат.
Дили вайрон йиғлар сина чок,
Демак, унга зулм қилмиш бир нопок.
Гар замонда офатлари балодир,
Фақат подшо адолати даводир.

Иккинчи калима яхшилик қилиш ва шоҳ фармонларини бажариш ҳақида раиятга насиҳат эди.

Шоҳ зулми тухмидин халқ ичра доим кўзғолон,
Буғдой олмиш қай киши шудгорга сочиб арпа дон.

Учинчи калима саломатликни сақлаш, қорин очмай туриб, таомга қўл урмаслик ва тўйиб кетмай туриб, ундан қўл тортиш ҳақида:

Касал сабабидан сақлан аввало,
Табибдан тегмагай қўпол сўз-бало.

Ортиб тўйиб кетмай емакдан тийил,
Очиқмай таомга қўл урма асло.

Тўртинчи калима бегоналарга қарамаслик ҳақида хотинларга насиҳат эди.

Тан маҳрамидан ўзга бўлса ҳамки ҳусндор,
Содиқ аёл қарамас бегонага бирор бор.
Фалак ойи бўлса ҳам ҳуснда у ягона,
Ҳаёлик аёл доим бегонага бегона.

Ҳикоят

Тўрт подшодан тўрт ҳикматли сўз қолмиш, гўё тўрт камондан чиққан тўрт ўқ фазога йўл олмиш.

Хусрав демиш: «Айтмаган сўздан ҳеч пушаймон бўлмадим, кўп сўзлар борки айтганимдан пушаймон бўлдим ва хафаликдан нақ ўлмадим».

Сўз айтиб пушаймон егандан кўра,
Унсиз ўлтирмоқлик юз карра афзал.
Сирингни айтмаслик пушаймонлик йўқ,
Айтганлар пушаймон бўлар кўп маҳал.

Қайсар демиш: «Айтилмаган сўз устида қудратим, айтилгандан кўпроқ, яъни айтмаган сўзимни хоҳлаган пайтимда айтишим мумкин, айтган сўзимни эса қайта яшириш имкони йўқ».

Ошкор қилмоқ лозим бўлмаган сўзни,
Хушёрларга сўзлама осон.
Сўзламаганингни сўзлай олурсан,
Айтгач, қайтармоққа топилмас имкон.

Чин ҳоқони шу маънода демиш: «Кўпинча айтиб паришон бўлмоқ, айтмай пинҳон тутмоқдан қийинроқ бўлади».

Қандай сир бўлмасин кўнглингда пинҳон,
Тез ва осонликча айлама баён.
Ошкор этиб сўнгра чекма надомат,
Пинҳон туттил, майли бўлса аломат.

Ҳинд Малики демиш: «Ҳар сўзи тилимдан учди ҳук-
ронлик унга кўчди, айтмаган сўзимга эса ўзим ҳоким,
қачон хоҳласам шунда айтгум».

Донолар наздида айтган, айтмаган,
Сўз маъноси ушбу масалга кўчган:
Ҳар икки ўқдир — бири садоқда,
Бири эса энди камондан учган.

Ҳикоят

Ҳинд подшоси Бағдод халифасига совға-салом билан тиб ва ҳикматда маҳорат эгаси бўлган бир файласуф табибни юборди. Табиб халифа қаршисида тик туриб деди:

— Мен сенга фақат подшоларга хос ва султонларга ярашиқли уч совға келтирдим.

— Хўш, улар нима? — деди халифа.

— Биринчиси — бўёқ, — деди табиб, — сочни қора қилади. У билан бўялган соч, ҳаргиз рангини йўқотмайди ва ҳеч оқармайди.

Иккинчиси — бир маъжундирки, уни ютиб қанча овқат ейилса ҳам меъдага оғирлик тушмайди ва мижоз бузилмайди.

Учинчиси — белни бақувват қиладиган, пуштни кўпайтириб, шавқни орттирадиган дори. Уни ичган кишининг

хотинларга эҳтироси тақрорланган билан қуввати камай-майди. Кўз нури заифлашмайди.

Халифа бир лаҳза ўйланиб тургач, деди:

— Мен ўзингни донороқ, ақлингни бундан аълороқ деб ўйлаган эдим. Сен гапирган бўёқ, ғурур сармоёси ва фисқу фужур моюсидир. Сочнинг қоралиғи зулмат ва оқлиғи нур аломати эмасми. Фақат нодонларгина нурни зулматга алмаштирадилар.

Оқ сочни қора рангга бўяш билан бир аҳмоқ
Кексайганда ёшликнинг орзусини қилса денг.
Шикорга давлат қуши чиққан доно билади,
Оқ қарчиғай билан ҳеч қаро қарға бўлмас тенг.

Иккинчи совранг — маъжун ҳақида эса шуни билиб қўйки, мен овқатдан лаззат топадиган очофатлардан эмасман ва овқатни керагидан ортиқ эмасман. Овқатни кўп ёйишдан кўра нороҳат иш борми, кўп овқат еган одам бир жойга тез тез қатнаб, кўзга хунук нарсаларни кўришга, қулоққа кўпол товушларни тинглашга, бурунга ёқмайдиган ҳидларни искашга мажбур бўлади. Бундай жойга тез-тез боришдан кўра ёқимсизроқ нарса бўлурму?

Билимдонлар, очлик — касалиқдир, емак-ичмак унинг давоси деганлар-ку. Дардига даво ўрнига касаликнинг зўрайишига кўмаклашган кишидан ҳам нодонроқ одам борми?!

Ҳожа сақлар иштаҳасин,
Соғлиққа солиб раҳна.
Сўнг ёпади у раҳнасин,
Не топса иссиқ — яхна.

ГДБ Узбекистан
ИНВ. № 330917

Энди аёллар билан алоқангни орттирувчи доринг-га кел-
сак, аёллар билан алоқа ақлсиаликнинг бир тури. Агар хали-
фа... қандайдир бир қиз олдида тиз чўкиб, унга хирс тўла
ёлгон-яшиқ мақтовлар айта бошласа уни ақлли деб бўладими?!

Эй донолик лофин урган, шаҳватдан турса титроқ,
Бузуқ хотин соч ўрими жинниликнинг занжири.
Тиз чўкиб, олдида қилсанг бадқилиқлик ошкор,
Ақлдан йўқдир асар, бу жинниликнинг бир тури.

Ҳикоят

Кисро мажлисига билимдонлардан уч киши — рум
файласуфи, ҳинд ҳақими ва Бузургмеҳр тўпланишган эди.
Суҳбат дунёда энг ёмон нарса нима, деган масалага етган-
да рум олими деди:

— Қарилик ва сустлик, йўқчилик ва қашшоқлик.

— Нотоблик ва надомат, — деди ҳинд ҳақими.

— Ажал яқин келиб, бутун ишлардан узоқлашмоқ, —
деди Бузургмеҳр.

Унинг бу гапига ҳамма қўшилди.

Кисро саройига донолар келиб,

«Фалокат нима» деб қурдилар суҳбат.

«Ғам мавжининг энг зўр тўлқини нима?»

Жавобини излаб, сўрдилар ҳикмат.

— Бетоблик ва андуҳ, — деди биттаси,

— Қариликда йўқлик, очлик, бетоқат.

Учинчиси деди — беаёв ажал,

Дунё ишларидан ажратур соат.

Бунинг сўзи бўлди барчага маъқул.

Йўқ дейишди, бундан оғир фалокат.

Ҳикмат

Бир донишманддан:

— Одам қачон овқатга шошилади, — деб сўраган экан,
у:

— Бадавлат оч қолиб, ичи ачишганда, камбағал эса
овқатга етишганда, — деб жавоб берибди.

Овқатнинг кўп-камин соғлиғим хароб
Қилмасин, деганлар метёрида ер.
Бой қорни очганда гоҳи-гоҳида
Камбағал топганда ё борида ер.

Ҳикоят

Бир донишманд ўз ўғлига деди:

— Эрта тонгда оғзингга бирор луқма овқат тикмай
эшикдан чиқма, чунки тўқлик хушмуомала ва чуқур муло-
ҳаза мояси, очлик эса енгилтаклик ва ақлсизлик доясидир.

Рўзадин буэмагин табиатингни,
Хушмуомалалик одамзод нақши,
Тутган рўзанг бўлса бировга озор,
Рўзани бутунлай тутмаган яхши.

Ҳикмат

Агар оч бўлсанг, қандай ош, нон кўрсанг сенда қаттиқ
иштаҳа қўзғатади. Сен билан ўтирган улфатларингда эса
иштаҳанг сенга нисбатан нафрат уйғотади.

Қулоқ, суюқ ҳар на топсанг уйингда,
Тўйиб еб олганинг яхшидир бе шак.
Ўзгалар таомин ҳавас айлама,
Пастлар атосидан қоқиб кет этак.

Ҳикмат

Агар мезбон дастурхон атрофида ўзини ҳамма
неъматлардан баланд тутса, унинг нонидан ўз жигаринг
аъло ва унинг шарбатидан ўз қонинг бажо.

Мезбон деяверса «ноним» ва «ошим»,
Ундай дастурхонга узатма қўлинг.
Қовурмасидан ўз кашничинг яхши,
Ундайлар уйига тушмасин йўлинг...

Ҳикмат

Кимнинг қўлида қуйидаги беш нарса жилова бўлса,
яхши ҳаётининг гарови бўлур: биринчиси — тан сиҳатлик,
иккинчиси — омонлик, учинчиси — ризқининг мўллиги,
тўртинчиси — содиқ дўст ва бешинчиси фароғат. Кимки
шу беш нарсадан маҳрум этилган — хуш ҳаёт эшиги унинг
олдида бекилган.

Хуш ҳаёт омили бешга етади,
Барча доно шунга қилур ишорат.
Соғлиғу омонлик, ҳам фаровонлик,
Яхши суҳбатдош дўст, дилга фароғат.

Ҳикмат

Завол топадиган ҳар нарсани ақлли киши неъмат ҳисобига қўшмайди ва унга қўнгил беришга шошмайди. Гарчи умр узун бўлса-да, охири ўлим бўлгач, бу узунликдан не фойда... Абадий қоладиган неъматни қадрласа бўлади, замон офатидан омон қолади.

Донолар наздида шуни неъмат бил,
Жон ундан абадий ололса сурур.
Олтин, кумуш эса, сен гўрга киргач,
Оддий тош мисоли ҳар ерда қолур.

Ҳикмат

Бузургмеҳрдан: «Қандай подшо покизароқ?» деб сўрадилар. «Ундан покизалар омонлик, нопоклар ёмонлик кўрсалар, шул подшо покиза», деб жавоб берди у.

Шоҳ улким, хотири кўп равшану доно эрур,
Яхшига яхши, ёмонларга ёмон, бадҳо эрур.

Ҳикоят

Искандар бир билимдон кишини шарафли ва баланд амалидан бекор қилиб, паст бир ишга тайинлади. Бир куни у Искандар ҳузурига келганда:

— Қалай, янги амалинг ёқдимиди? — деб сўради шоҳ.

— Подшонинг умрлари узоқ бўлсин, — деди ул киши,
— одам амали билан шарафли эмас, амал инсон билан шарафга эга бўлади. Ҳар бир ишда ҳам хуштабиатлик, адолат ва инсоф лозим.

Бу гап Искандарга маъқул тушди ва уни ўз лавозими-
га қайтарди.

Баланд мансаб тепасида ҳам,
Илм оширмоқ фикрин қил ҳар дам.
Мансаб билан баландмас одам,
Мансаб одам билан муҳтарам.

Ҳикмат

Уч тоифадан уч хил иш ёмон келади: подшолардан —
тезлик, донишмандлардан — молга ҳирс, бадавлатдан —
бахиллик.

Уч ишни қоралар ҳақим қалами:
Тезлик қилса қудратли подшо,
Хасис бўлса бадавлат киши,
Молу мулкка ҳирс қўйса доно.

Ҳикмат

Ҳақимлар айтадиларки, адлдан жаҳон ободон, ситам-
дан эса вайрон. Адл чирогидан минг фарсанг жойлар рўшно-
лик олар, ситам эса, минг фарсанг ерга қора соя солар.

Агар чиқса адолатнинг қуёши,
Таралгай ҳар томон нури зиёси.
Агар зулм этса золим, бу ситамдан
Жаҳон бўлгай қора, йўқ интиҳоси.

Ҳикоят

Олий ҳиммат бир дарвеш, шавкатли бир подшоҳ билан тез-тез кўришиб турар, ёқимли суҳбатлар қураар эди.

Кунлардан бирида у подшо пешонасида маломат изларини сезди, унинг сабабини ўйлаб, хаёли кезди, аммо ўзининг тез-тез келишидан бўлак сабаб кўрмади. Дарҳол подшо ҳузурига қатнамай қўйди ва у билан суҳбатдан ўзини тийди. Бир куни подшо йўл устида дарвешни учратиб қолди ва шундай сўроқни орага солди: «Эй дарвеш, не сабабдирким, мен билан алоқангни буздинг, бориш-келишдан қадамнингни уздинг?» Дарвеш жавоб берди: «Сабаби шуки, мен келишимдан чехрангда малол кўргандан кўра, «нега келмайсан?» деган савол эшитиш яхшироқ эканини тушундим».

Дарвешдан ҳукмдор сўради: «Нечун келмадинг олдимга бунчалик узоқ?»
Ул деди: «Нимага келдинг, дегандан, «Нимага келмадинг», деган яхшироқ!»

Учинчи рава

ШОҲЛИК ВА АДОЛАТ БОБИДА

Подшолар донолиги ҳаққонийлик ва адолатдир. Ташқи йилтироқлик жалолат эмас.

Ҳикоят

Тарих кўрсатадики, жаҳон салтанати беш минг йил давомида кофир муғлар кўлида бўлди ва давлат шулар хонадони кўлида турди. Чунки, улар адл кўргуздилар ва зулми раво билмайдилар...

Ўлкани сақлашда энг кераклиги —
Ақлу инсоф эрур, куфру дин эмас.
Дунё тартибини сақлагучи шоҳ
Динсиз бўлса ҳамки, одил бўлса бас!

Ҳикмат

Подшоларнинг яқин кишилари чуқур мулоҳазали ҳақимлар бўлиши керак, ҳазилкаш надимлар эмас. Чунки улардан камол чўққисига кўтариладилар, булардан эса, пастлик жарига итариладилар.

Донолар лабидан тўкилу р гавҳар,
Ким кўксин хазина қилолса аъло.
Ҳикмат ғазнасин донолар дили,
Ундан узоқ тутма ўзингни асло.

Ҳикоят

Бир куни эрта билан муъбадлар бошлиғи Қубод шоҳ билан бирга отда йўлга чиқишди. Муъбад оти думини кўтариб орқа оёқларини то туёқларигача булгаб юборди. От устидаги суворий уятдан хўп қизарди.

Шу аснода Қубод ундан:

— Шоҳни кузатиб бориш қондалари қандай, — деб сўраб қолди.

— Улардан бири, — деди Муъбад, — эрталаб подшоҳ билан ҳамсуворий бўлиб борадиган киши отига кўк ўт бермаслиги ва ўзини уятга қўймаслиги керак.

— Мана шу фаросатинг ва зарофатинг туфайли шу даражага етибсан.

Яхшилиқ йўлидан тойиб кетади —
Нодон табиати билан иш тутиб.
Ҳаттоки ҳайвонни тарбия этар —
Доно ўз ақлини раҳнамо этиб.

Ҳикмат

Султонларга яқин кишилар баланд тоққа чиққан кишиларга ўхшайдилар. Охири султон ғазабни зилзиласи ёки замон силсиласи уларни тоғ жинсидай иргитиб ташлайди. Ҳеч шубҳа йўқки, баланддан йиқилган қаттиқроқ йиқилади, пастдан тушган юмшоқроқ.

Баланддир шоҳ ила дўстлик айвони,
Кўп баландланишдан ҳазар қил, ҳазар.
Кўрқаман бир куни йиқилганингда,
Йиқилмагил тагин ҳаммадан баттар.

Ҳикмат

Аристоталис демиш:

— Атрофида ўлаксалар ўраб ётган қузғунга ўхшаган подшо энг яхши подшодир. Қузғунлар ўраб турган ўлак-сага ўхшагани эмас, яъни ўз атрофидагилар ҳолидан хабардор бўлмоғи керак, аксинча, атрофдагилар унинг ҳолидан хабардор бўлмасин.

Подшо қузғун каби бўлсин хабардор доимо,
Ҳар томонин қуршаб олган мурдалар аҳволидан.
Бўлмасин мурда мисоли беҳабар, ўз атрофин —
Қуршаб олган, тез чўқувчи қарға қузғун ҳолидан.

Ҳикоят

Нўшин Равон Наврўз ёки Меҳржон кунларидан бирида меҳмонлар чақирибди. Ўтирган қариндошларидан бири олтин қадаҳни кўйнига беркитганини кўриб қолибди. Подшоҳ ҳеч нар-сани кўрмагандек, индамай қўя қолибди. Базм охирига етгач, соқий: «Ҳеч ким чиқмасин, олтин қадаҳ йўқолди, мен ҳаммани тинтиб кўраман», дебди.

— Кўй, — дебди унга Нўшин Равон, — олган бермайди, кўрган айтмайди.

Бир неча кундан кейин ўша киши Нўшин Равон ҳузурига келибди, қараса устида янги либос, оёғида янги этик. Нўшин Равон унинг кийимларига ишора қилиб: «Бу ўшанданми?» деб сўрабди. Қариндош тўнининг этагини кўтариб, этигини кўрсатиб: «Бу ҳам ўшандан», дебди.

Подшо кулиб юборибди ва унинг қилғулиги йўқлик ва зарурат натижасида эканлигини уқиб, минг мисқол олтин бериш ҳақида фармон чиқарибди.

Инкор қилма, карамидан бўлма маҳрум,
Карамли шоҳ гуноҳингдан бўлса огоҳ.
Инкор этиш гуноҳдан ҳам оғирроқдир,
Ҳар қанчалик бўлса ҳамки оғир гуноҳ!

Ҳикоят

Ҳажжож ов вақтида лашкарларидан йироқлаб адашиб кетибди. Бир тепаликка чиқиб қараса, бир бадавий араб жулдур кийимини ёйиб, жонворларини териб ўтирган, атрофида туялари ўтлаб юришган экан. Туялар Ҳажжожни кўриб ҳуркиб кетибди. Араб бошини кўтариб жаҳл билан:

— Бу биёбонга кўз қамаштирувчи кийимда келган кимсанинг бошига Оллоҳнинг лаънати ёғилсин, — дебди.

Ҳажжож ҳеч нима демай, унинг олдига келиб:

— Ассалому алайкум, эй арабий, — дебди.

— Сенга салом ҳам эмас, худонинг раҳмати ҳам эмас, баракоти ҳам, — деб жавоб бериб бадавий.

Ҳажжож ундан сув сўрабди.

— Пастга туш, хорлик ва мўминлик билан ичгин, Оллоҳ ҳаққи, мен сенинг ўртоғинг ё навқаринг эмасман.

Ҳажжож отдан тушиб сув ичибди ва:

— Эй арабий, энг яхши одам ким? — дебди.

— Сендан йироқ. Пайгамбар алайҳиссалом.

— Али ибн Абу Толиб ҳақида нима дейсан? — яна сўрабди Ҳажжож.

— Унинг олижаноблиги ва буюклиги таърифи оғизга сифмайди.

Сўнг яна сўрабди:

— Абдул-Малик бинни Марван ҳақида нима дейсан?

Араб ҳеч нима демабди.

— Эй араб, менга жавоб бер, — дебди Ҳажжож.

— Ёмон одам, — дебди.

— Нега?

— У хатога йўл қўйди ва шу туфайли дунё мағрибдан машриққача зулмга тўлди.

— Қанақа хато? — деб сўрабди Ҳажжож.

— Ул фосиқ ва мурдор Ҳажжожни мусулмонларга амир этиб тайинлади.

Ҳажжож ҳеч нима демабди.

Шу пайт бир қуш қандайдир товуш чиқариб учиб ўтибди.

Бадавий араб Ҳажжожга юз ўтириб дебди:

— Сенинг ўзинг кимсан?

— Нега бу саволни бердинг? — дебди Ҳажжож жавоб ўрнига.

— Учиб ўтган қуш менга бир хабар берди. Бу ерга бир қўшин яқинлашиб келмоқда ва унинг амири сен экансан. — Унинг сўзи тамом бўлмасданоқ аскарлар етиб келишибди ва унга салом беришибди. Буни кўриб арабнинг ранги ўчиб кетибди.

Ҳажжож бунни ҳам бирга олиб кетишга амр қилибди.

Эртасига эрталаб ҳамма нонушта учун дастурхон атрофига йиғилганда Ҳажжож арабни чақиртирибди.

— Ассалому алайкум, эй амир, — дебди бадавий, кириб келаркан.

— Мен сенга ўхшаган жавоб бермайман, ваалайкум ассалом, — дебди Ҳажжож ва ундан сўрабди:

— Овқат ейсанми?

— Таомлар сеники, — дебди бадавий, — агар рухсат берсанг, ейман.

— Ижозат, — дебди Ҳажжож.

Бадавий дастурхонга ўтириб овқатта қўл чўзар экан, деди:

— Бисмилло, иншоолло, таомдан кейин келадиган ишларнинг барчаси хайрли бўлғай.

Ҳажжож кулиб юборибди ва:

— Кеча менинг бошимдан нима ўтганини билдингми? — дебди.

— Оллоҳ ёринг бўлсин, кеча сен билан менинг орамизда бўлиб ўтган сирни очма.

— Эй араб, қуйидаги икки ишдан бирини ихтиёр қил, ё менинг ёнимда қол, мен сени яқин кишиларим қаторига қўшай, ёки Абдул-Малик ибни Марван ҳузурига юборай ва унинг ҳақидаги сўзларингни хабар қилай. Нима истаса, шуни қилсин.

— Яна бир йўли бор, — дебди бадавий.

— Қанақа йўл?

— Мени қўйиб юбор, соғ-саломат ўз манзилимга етиб олай, сен ҳам мени кўрма, мен ҳам сени ҳеч кўрмай.

Ҳажжож кулиб юборибди ва бадавийга минг дирҳам пул бериб юртига жўнатишга амр этибди.

Мард киши сўз лутфи хитоб ҳусни-ла,

Золимни қайтариб туролса яхши.

Карамни унутган сахийни эса,

Саховат йўлига буролса яхши.

Ҳикоят

Хурмуз ибни Шопурнинг вазири унга мактуб йўллаб: «Денгиз савдогарлари оламжаҳон марварид келтирмишлар, мен уни юз минг динорга подшо учун олдим. Аммо эшитишимга қараганда, шоҳ бунни истамас эмиш. Агар шундай бўлса, унда марваридларни фалон савдогарга яна юз минг динор фойдасига сотиш мумкинми», деб ёзган экан:

Хурмуз шундай жавоб битибди:

«Юз минг устига юз минг динорнинг бизнинг назаримизда нима қадри бор? Агар биз савдогарлик қилсак, подшоликни ким қилади ва савдогарлар нима билан машғул бўлади?»

Подшолар шаънига бундай ишлар келишмас,
Могу давлат йиғай деб, бўлиб олса савдогар.
Нима иш қилишади унда савдогар аҳли,
Шоҳ жаҳонда савдони ўзига қилса ҳунар.

Ҳикоят

Мўминлар амири Умар халифалик вақтида Мадинаи Мунавварада бир деворни шувар эди. Бир яҳудий келиб: «Басра ҳокими мендан юз минг динорлик мато олди, аммо ҳақини бермаяпти» деб шикоят қилди.

— Қўғозинг борми? — деди унга амир.

— Йўқ, — деди яҳудий.

Ердан бир сопол парчасини олиб унга: «Сендан шикоят қилувчилар ҳисобсиз, аммо мамнун бўлганлар топилмайди. Ё шикоятдан оппоқ бўл, ё ҳокимиятдан йироқ», деб ёзди ва охирига: «Ёзувчи Умар ибни Ҳаттоб», деб

қўшиб қўйди. Унга муҳр ҳам босмади, имзо ҳам чекмади, аммо унда шундай адолат савлати ва сиёсат салобати бор эрдиким, яҳудий уни Басра ҳокимига берганда, у отдан тушиб ер ўпди ва от устида ўтирган яҳудийга қарзини батамом тўлади.

Подшода бўлмаса агар сиёсат,
Густоҳлар қўлида бўлур хору зор.
Тиш-тирноқ қолмаган кекса шерни кўр,
Чўлоқ тулки унга беради озор.

Ҳикоят

Ҳошимийлар авлодидан бўлган бир бола обрўли бир арбобга беадаблик қилди, боланинг амакисига шикоят етди. Амакиси унинг адабини бериб қўймоқни мақсад этди.

— Эй амаки, — деди бола. — Мен қилар ишимни қилиб қўйибман, ақлим йўқ экан, энди сен нима қилсанг қил, аммо унутмаки, сенинг ақлинг бор.

Биров аҳмоқона иш қилса сенга,
Олижаноблик қил, озорин унут.
Нафс-ҳаво, жаҳолат келмасин ғолиб,
Ақлинг фармониға мувофиқ иш тут.

Ҳикоят

Ҳажжожга қарши исёнчилардан бир хотинни тутиб унинг олдиға келтирдилар.

Ҳажжож унга гапирганда, бошини қуйи солиб, ердан кўзини узмас, сўзларига жавоб ҳам изламас, атрофиға боқмас ва пинагини бузмас эди.

У ерда ҳозир бўлганлардан бири хотинга қараб:

— Амир сенга гапирса, нега ундан юзингни ўтирасан?
— деди.

— Мен Аллоҳ таолодан уяламан, — деди хотин, —
Аллоҳ назар қилмаган кишига мен қайси кўз билан қарай?

Боқмагил золимнинг юзига зинҳор,
Дўзах дарвозасин у худди ўзи.

Ҳикоят

Искандардан:

— Сен шундай ёшлик ва навқиронлик чоғингда қандай қилиб бу давлату салтанат ва кенг мамлакатга эриша олдинг, — деб сўраганларида, у шундай жавоб берибди:

— Мен душманларимга хушмуомалада бўлдим, токи адоват жилови йиғилсин, дўстларга садоқатда бўлдим, токи дўстлик равнақ қилсин.

Сен, Искандар, давлатини орзу қилсанг, ёқ чироқ,
Ёвларингни, ёр қилғил, дўстларингни яқинроқ.

Ҳикоят

Бир кун Искандар ўз лашкарбошлари билан ўтирар эди.

— Субҳоноллоҳ, худо сенга катта салтанат берди, — деди улардан бири, — хотинларнинг сонини кўпайтир, токи фарзандларинг бисёр ва дунёда номинг пойдор бўлсин.

Искандар унга жавоб бериб деди:

— Кишининг номи дунёда фарзанд билан эмас, унинг хуш ҳулқи ва яхши ишлари билан қолади. Дунёда мардларни енгиб, хотинлардан енгилган киши мард эмас.

Отага номаълумдир ўғил қандай бўлғуси,
Ақсизлар хайлидан ё ақлли бир доно.
Ўз қилмишинг — фарзандинг, камолга йўлла шуни,
Фарзанд кутиб хотинлар қули бўлмағил асло.

Тўртинчи раъза

САХОВАТ ВА КАРАМ БОБИДА

Насиҳат

Саховат бирор нарсага қараб ёки эвазига бирор нарса талаб бўлса, ҳатто талаб этилган нарса мақтов ва миннатдорчилик бўлгани тақдирда ҳам, у саховат эмас.

Сахий дема саховатига,
Бирор талаб қўйса гар одам.
Сахийликмас, бу савдогарлик,
Бунда йўқдир шараф ва карам.
Саховатдан кимнинг мақсади —
Агар бўлса шуҳрат, овоза.
Аҳли карам шаҳрида унга
Ҳар доимо бекдир дарвоза.

Ҳикоят

Бир бадавий араб мусулмонлар амири ҳазрати Али қаршисига келиб, индамай ўтираверди. Қашшоқлик ва хорлик, гадолик ва зорлик аломатлари чеҳрасидан намоён эрди.

— Менга нима ҳожатинг тушди, — деб сўради ундан ҳазрати амир.

Бадавий тилга олишга уялган сўзини ерга чизиб: «Қашшоқман», деб ёзиб қўйди.

Ҳазрат амир унга икки бўлак мато берди. Унинг бундан бошқа ҳеч нимаси йўқ эрди.

Бадавий ўрнидан туриб бир бўлак матога танасини ўради, иккинчисини бошига салла қилиб олди ва бу ҳолатига мувофиқ фасоҳат ва балоғатда баркамол бир неча байтни филбадиҳа ўқиди. Шеърлар ҳазрати амирга ниҳоятда маъқул тушди. Мўминлар амири Ҳасан ва мўминлар амири Ҳусан... шаҳзодалар ҳақи бўлгани уч динор пул ҳазрати амир ёнида эди, шуларни ҳам бадавийга инъом қилиб юборди.

Бадавий пулни олиб:

— Эй, мўминлар амири, мени уруфингдаги энг бадавлат киши қилиб қўйдинг, — деди ва чиқиб кетди.

Карамли амир деди:

— Мен ҳазрати пайғамбардан эшитган эдимки, «Ҳар бир кишининг қадр-қиммати унинг феълу камоли ва сўзлари жамоли билан ўлчанади».

Одамнинг қиймати эмас сийму зар,
Одамнинг қиймати — билим ҳам ҳунар.
Назар сол, дунёда ҳунар туфайли
Ҳожасидан қадри ортиқ кўп қуллар.
Қанчалаб ҳожалар ҳунарсиз учун —
Қуллари олдида беўқ, бесипар.

Ҳикоят

Жаъфар ўғли Абдулло сафарда юриб, бир хурмозорга тушиб дам олар эди. Хурмозор посбони бир қора гулом эди. Гулом кундалик емаги учун уч дона нон олиб келган

эди. Қандайдир бир ит пайдо бўлиб, ғулом ўз нонидан бирини унга ташлабди, ит апил-тапил ютиб бўлган эди, иккинчисини ҳам ташлади, буни ҳам еди, учинчисини ташлаган эди, уни ҳам ҳаммасини еб тугатди.

Шунда Абдулло ғуломга қараб:

— Сенинг кундалик емишинг нима? — деб сўради.

— Ҳозир кўрганинг, — деди қул.

— Нечун итни ўзингдан ортиқ сийладинг?

— Шунинг учунки, у узоқ йўлдан келган, мусофир, гумонимча, жуда оч, уни оч қолдиргим келмади.

— Энди ўзинг нима ейсан?

— Бугун рўза тутаман, — деди ғулом.

«Ҳамма мени сахий дейди, аммо бу ғулом мендан ҳам сахийроқ экан», деб ўйлади Абдулло. Сўнгра хурмозорни ичидаги бор жиҳози ва посбон қули билан сотиб олди-да, қулга озодлик ёрлиғи битдириб, хурмозор боғни унга ҳадя этди.

Оч итга ўз луқма нонини бериб,

Ўзининг нафсини тиёлган инсон.

Қул бўлатуриб ҳам кўп озодларни

Ўзига қул қилиб олмоғи осон.

Ҳикоят

Мадинада бир олим бор эди. У ҳар ишга омил ва ҳар билимда комил эди. Бир куни канизаклар бозорига йўли тушди, бир чолғувчи канизакка кўзи тушди. Унинг савти камоли, ноёб ҳусни жамоли офтоб эди.

Олим канизак жамолининг жинниси ва камолининг девонаси бўлиб қолди ва унинг чолғу ҳавасидан борлиқ юкини йўқлик саҳроси сари сурди ва қуйи навосидан ру-

ҳини ақл танлигидан чиқариб, беҳудлик кенглигига топширди.

Яхши овоз бўлса, ё гўзал чеҳра,
Ҳар бирига фидо бўлур жону дил.
Агар иккаласи бирга йиғласа,
Соҳибдил ҳолати бўлади мушкул.

Олим донолик либосини ечиб ташлаб, танасига расволик кийимини илибди ва Мадинанинг кўча ва бозорларида бепарволик ошкор қилибди. Дўстлари унга танбеҳ қилсалар ҳеч фойдаси бўлмабди. Унинг тили фақат бир нарсадан сўзлар, унинг дили фақат шу нарса деб бўзлар эди:

Жилвалари шундай этса дилни банд,
Ошиқ ундан нечук қутулар ҳарчанд.
Кишилар танбеҳи қулоққа шамол,
Шамолдан аланга авж олур баланд.

Шу ҳолни Абдулло Жаъфарга ҳикоя қилишди. У канизак хожасини чақиртирди-да, қирқ минг дирҳамга канизакни сотиб олди ва ўша олимни девона қилган куйни чалишни буюрди. Сўнг:

— Буни кимдан ўргандинг? — деб сўради.

— Фалон чолғувчидан, — деди канизак.

Уни олиб келишга фармон этди ва ул олимни чақириб деди:

— Сени девона қилган куйни канизак устодидан тинглашни истармидинг?

— Ҳа.

Ул чолғувчига ўшал куйни ижро этишни буюрди. Олим хушсиз йиқилди. Ҳаммалари уни ўлди деб гумон қилишди. Абдулла Жаъфар бўлса:

— Мен бу кишининг ўлимига гуноҳкор бўлдим, — дер эди. Унинг юзига гулоб сочишни буюрди ва ўзига келгач:

— Ул канизак ишқида бу даражага етганингдан беҳабар эканмиз, — деди.

— Ё, Оллоҳ, — деб оҳ урди олим, — яширин сирларим ошкор бўлдими?!

— Бу куйни ўша канизакнинг ўзидан эшитишни истайсанми?

— Кўрдинг-ку, буни бошқадан эшитиб, шу ҳолга тушдим, — жавоб берди олим, — агар уни маъшуқам лабидан эшитсам ҳолим не кечур?!

— Уни кўрсанг танийсанми? — деб сўраган эди, у йиғлаб бу байтни ўқиди:

Дединг, дилу жонингни олганни танийсанми?

Оламда ундан ўзга ҳеч кимни танирманми?

Канизакни олиб чиқиб, унга топширишга фармон этди ва деди:

— Бу сеники, мен унга кўз қирини ҳам ташлаганим йўқ. Олим бўлса, Абдулло оёғига йиқилди ва деди:

Карам қилдинг, юзимга сув югурди,

Висол келди, фироқ-қайғу югурди.

Ғамим қувиб қарор, сабрим кетурдинг,

Шўр ёш тиниб, кўзга уйқу югурди.

Ҳикоят

Бир куни кечаси Мисрнинг Жомеъ мачитига ўт тушиб ёниб кетибди. Муслмонлар бу ишни насронийлардан кўриб, уларнинг уйларига ўт қўя бошлашибди. Миср султони ўт қўювчилардан бир қанчасини тутиб олибди-да, бир жойга йигиб, улар нечта бўлса, шунча чек тайёрлашга буюрибди. Чекларда ўлим жазоси, қўлни чопиб ташлаш ёки қамчилаш жазолари ёзилган бўлиб, кимнинг чекига нима тушса, шул жазони олар экан, ўлим жазоси чиқибди.

— Мен ўлимдан қўрқмайман, — дебди ҳалиги одам, — аммо онам бор, унинг мендан бошқа ҳеч кими йўқ.

Бу одамнинг ёнида бошқа бир киши турган экан, унинг чекида «қамчилаш» жазоси ёзилган экан, у:

— Менда она йўқ, — дебди-да, ўз чекини қўшнисига бериб, ўзи унинг чекини олибди, унинг ўрнига буни қатл қилишибди, аввалги киши эса қамчи жазоси билан тирик қолибди.

Кўплар молин бериб, мардлик қилади,
Мардлар жонин бериб, мардлик қилади.
Билдиким, дўстнинг эҳтиёжи жон,
Аямай, ўз жонин айлади қурбон.

Ҳикоят

Ҳотамдан:

— Ўзингдан сахийроқ кишини ҳеч кўрганмисан? — деб сўрашибди.

— Ҳа! — дебди у. — Бир куни бир етимчанинг уйига кириб қолдим. Унинг ўн беш қўйи бор эди. Дарҳол бир қўйни сўйиб, пишириб, менинг олдимга олиб келди. Қўй

гўштининг бир жойи менга ёқиб қолди-ю, мен: «Худо ҳаққи, жуда лаззатли экан», дедим.

У йигит ташқарига чиқиб, қўйларини бирин-кетин сўйиб, менга маъқул тушган жойини пишириб менинг олдимга қўяверибди. Менинг бу ишдан хабарим бўлмабди. Ташқарига чиқиб отга минай деб турганда, ҳовлида жуда кўп қон тўкилганлигини кўриб, сабабини сўрадим.

— У ҳамма қўйларини сўйди, — дейишди.

— Нега бундай қилдинг? — деб койий бошладим.

— Худога шукурки, менинг бир нарсам сенга ёқиб қолибди, агар хасислик қилганимда, араб шаънига ёмон иш бўлар эди.

— Бунинг эвазига сен нима бердинг, — деб сўрашибди.

— Уч юзта саман туя ва беш юз бош қўй, — дебди Ҳотам.

— Бундай бўлса сен ундан олийҳимматлироқ экансан-да, — дейишган экан. Ҳотам шундай жавоб берибди:

— Ҳайҳот!.. У бор-йўғининг ҳаммасини берган эди, мен эсам бор нарсамдан бир қисминигина бердим, холос.

Агарда уйдан чиқариб берса,
Бор-йўқ яримта нонини гадо.
Ярим хазинасин берган подшодан,
Сахийлик бобида шу гадо аъло!

Ҳикоят

Бир бадавий бир саховатли араб амирининг келиши муносабати билан қасида ёзиб, амирга ўқиб берибди ва қасидани шундай байт билан тугатибди:

Кафтидан тухфа ёғилган қўлларинг чўз мен тараф,
Устига бўса ёғилган қўлларинг чўз мен тараф.

Амир унга қўлини чўзибди. У ўпибди. Шунда амир ҳазил қилиб:

— Мўйловинг қўлларимни тирнади, — деган экан, бадавий ҳозиржавоблик билан:

— Шундай шери ғаррон панжасига мендек ожиз типратикан игнасидадан нима зиён, — дебди. Амирга бу гап жуда ёқиб тушибди ва:

— Бу гапинг ўқиган шеърингдан кўра менга маъқулроқ тушди, — дебди-да, қасидага минг дирҳам, жавобга эса уч минг дирҳам мукофот бердирибди...

Агарда мақтабон кўкка кўтарсанг,
Ҳамон сўз қадрини билмайди нодон.
Мадҳ-мақтовга кўп этмай эътибор,
Баланд-пастин синаб кўргай суҳандон.

Бешинчи рава

ДЎСТЛИК ВА МУҲАББАТ БОБИДА

Ҳикоят

Икки донишманд орасида ишқ-муҳаббат ҳақида сўз кетди.
Бир деди:

— Ишқнинг хосияти ҳамиша меҳнату балодир ва ҳам-
ма вақт ошиқнинг тортгани ҳасрату жафодир.

— Ҳим бўл! — деди унга иккинчи донишманд. — Сен
ҳеч қачон жангдан кейинги сулҳни кўрмагансан, фироқ
кетидан висол кайфини сурмагансан, соф дил ошиқлардан
латифроқ киши оламда топилмас ва агар бу андишадан
узоқ бўлса, ундан ифлосроқ киши бўлмас.

Ишқ нурининг жилваси — мардлар дилин жамоли,

Дили гўзал бўлмаган, майл қилмас муҳаббат.

Бунга агар нодонлар ҳужжат талаб этсалар:

«Ҳинс жинсига тортади» деган сўз исбот — ҳужжат.

Ҳикоят

Абу Бақр Сиддиқ халифалик даврида Мадина кўчаларини
айланиб юрар, эшиклар ёнидан ўтиб борар эди. Бир
эшик ёнидан ўтар экан, йиғи овозини эшитди.

Унда бир аёл байт ўқур ва кўзларидан қайноқ ёш тўкур эди.

Эй чеҳраси тўлин ойдан гўзалим,
Хуснидан кўкдаги қуёш ўсалим.
Лабимга тегмасдан пок она сути,
Сенинг номинг эди тилда ғазалим.

Бу байтлар Абу Бакр дилига қаттиқ таъсир қилди.
Эшикни тақиллатди.

Ҳовли соҳибаси эшик очди.

— Озодмисан ё чўримисан? — деб сўради Абу Бакр ундан.

— Чўриман, — деди у.

— Бу байтларни кимнинг ишқида ўқидинг, кўз ёшларини кимнинг муҳаббатида тўкасан?

— О, пайғамбар халифи, унинг жаннати ҳаққи, мени кечир.

— Мен токи дилинг сирини билмасмен, бу ердан жилмасмен, — деди халифа.

Канизак дардли дилидан бир совуқ оҳ чекиб, қалбларга ўт солди ва Ҳошим ўғилларидан бирининг номини тилга олди.

Халифа мачитта келиб канизакнинг эгасини топтирди, канизак баҳосини бериб сотиб олди ва севгилиси томон йўлга солди.

Эй дил, ишқ дарди ҳеч қолмайди пинҳон,
Фақат дардсиз киши сезмас ҳеч қачон.
Дарддан ўзга даъво йўқ муҳаббатга,
Йиғла ҳар ўткинчи дилин этиб қон.

Ҳикоят

Хусну жамоли машҳур ва лутфу навоси манзур гўзал чеҳрали бир канизак бор эди. У бир куни эгаси наздида шийпонда соз чалиб, ғазал ўқир эди. Дилида унинг ҳавоси, бошида унинг савдоси бўлган бир йигит пастда туриб, унинг овозига қулоқ осган, бор вужудини канизак ғазалининг лаззати босган эди.

Ҳар кимки дилдор ҳажрида дил пора кўзда нам эрур,
Етса қулоққа севганин овози ул хуррам эрур.

Канизакнинг эгаси қўққисдан пастга қараб, йигитни кўриб қолди ва уни ёнига чақириб олди. Йигитни дастурхонга ўтқазиб сийлади, қизиқ ҳикоялардан сўз очди ва маъно жавоҳирин сочди.

Йигит хотираси ҳамма нарсадан фориғ, кўзи канизакда, қулоғи эгасида эди. Канизак ғамза билан нимаики савол айламасин, бу қош ҳаракати ила жавоб берар эди. Ул нимагаки гажаклари ила тугун ташлар, бу нозик табассуми ила еча бошлар эди.

Не хушдир икки ошиқ гар топишса,
Рақибни райи бирла дил ёпишса.
Қучоғу бўсага излаб баҳона,
Қош-у кўз бирла айтишса фасона.

Сухбат чўзилиб кетган эди. Канизакнинг эгаси барчага маълум сабаб билан ташқарига чиқиб кетди. Иккиси бир-бирига муштоқ ошиқу маъшуқ холи қолди, эҳтирос ўти аланга олди. Шунда канизак йигитга қараб оғиз очди ва шундай дурлар сочди:

Худо ҳаққи ошкору ниҳон,
Барча эрур худо бандаси.
Неча кўрдим пари-ю, инсон
Фақат сенсан дил арзандаси.

Йигит ҳам бу сўзни эшитиб, фарёд билан деди:

Сенинг манзилингдир бу кўзу бу дил,
Бор гўзаллик сенинг ҳуснингдан ҳосил.
Дилим сенга мойил бўлса не ажаб,
Тош бўлмаган ҳар дил сенгадир мойил.

Яна канизак деди:

— Жаҳонда биргина орзум бор, сен билан ҳамоғуш
бўлсак ва лаблардан шакар нўш этсак.

— Менинг ҳам орзум шу, — деди йигит, — аммо на
чора, сенинг хожанг бор.

Ҳикоят

Обрўли араб қабилаларидан бирида Салил номли йигит одобда ягонаи замон, маракаларда марди майдон, тўқай шерига тик боққан, мардлар майдонида ногора қоққан эди. Унинг дилида амакиси қизига ишқ ҳавоси, бошида ҳижрон савдоси.

То ўз маъшуқаси жамолини кўргунча қанча меҳнат чекмади, қанча дард кўчатини дилга эхмади.

Ҳали севгилиси жамолига тўймай, висол шарбати касасини қўлидан қўймай туриб, ўз турар жойини ўзгартириш, бу ердан кўчиб ўзга ерда макон қуриш зарурати

туғилиб қолди. Ой юзли ёрини кажавага миндирди, бошқа ишларини ҳам тиндирди, йўлга равона бўлди.

Бир кун йўл юриб, бир шинам жойга етиб келди ва шунда манзил қурмоқчи бўлди. Туясини чўктириб, кажавадан ёрини туширган ҳам эдики, узоқдан ўттиз отлиқнинг қораси кўринди. Сакраб туриб қуролларини олди ва тўда томон от солди. Яқинлашганда танидиким, душманлар гуруҳи экан. Уларга шердек ташланиб, жанг қилди, кўплари ҳолини танг қилди, аммо ўзи ҳам кўп жойидан яраланди. Шу ҳолатда у севгилиси ёнига келиб деди:

Ёв дастидан ўлим етишди, эй ёр,
Кел, ҳасрат-ла боқай юзингга бир бор.
Қонинг тўкай то ёв тўккунча қоним,
Ақиқ лабингга ёв тегмасин, зинҳор.

Қиз ҳам шундай деди:

— Худо ҳаққи, агар сен менинг қонимни тўкмасанг, мен ўзим тўкмоқ ва сенинг қонингга қориштирмоқ истагим бор эди. Аммо бу ишни сенинг ўзинг бажо келтирганинг ва юрагингдан бу гумонни нари сурганинг афзал. Салил ўрнидан тик туриб бу қўшиқни бошлади.

Золим бу фалакнинг ишларига боқ,
Нечук қалбу танам айламиш тупроқ?
Кафтимда асраган ҳаётим гулин,
Энди ўз қўлимда этурман мажоқ.

Сўнгра уни қучган маржондан ҳам, ҳатто кўйлаги ёқасидан ҳам рашк қилиб юрган нозик бўйнига қилич солиб, оламни ёритиб турган шамни ўчирди, ўзининг туп-

роққа беланган юзларини унинг қизил қонига бўяди ва яна душманларга отилиб ҳалок бўлди.

Салил қабиласидагилар бу мудҳиш хабарни эшитиб, ёқа йиртиб, соч юлиб етиб келишди, ҳар икки жасадни қабила қабристонига олиб боришди, бир лаҳадга солишди, яъни тупроққа топширишди.

Маҳшар куни уйғонса, бўлмасин деб хору зор,
Иззат билан тупроққа топширишди икковин.
Бир ёстиққа бош қўйиб ётишар ер остида,
Иккови бир ухласин, унда бирга уйғонсин.

Ҳикоят

Аштар номли одобли ва ақлли бир йигит қабила бошлиқларидан бирининг Жайда номли гўзал қизини севиб қолган эди. Улар бир-бирлари билан учрашиб турар ва ораларидаги муҳаббат мустаҳкамлана борар эди. Сирларини яқин-йироқ қариндош уруғдан яшириб юришар, бутун кучларини сир очилмаслигига сарфлар эдилар. Аммо демишларким:

Ишқ сирини таъриф этиб бўлмас бил,
Юз пардага ўраб беркитмоқ мушкул.

Охир уларнинг сир кундуздек равшан ва қалбдаги ниҳон бутун жаҳон назарига нишон бўлди. Икки қабила орасида адоват қўзғалди. Одам ўлиб, қон тўкилди. Жайданинг қабиласи ўз жойидан ўтовларини кўчириб, бошқа юртларга кетишга мажбур бўлди. Фироқ кунлари чўзилган сари иштиёқ оловини алангалантирди.

Бир куни Аштар ўз дўстларидан бирига:

— Мен билан бошқа ерларга бориб, Жайдани кўришимга ёрдам эта оласанми? — деди. — Энди ортиқ чидолмайман, уни кўрмак орзусида жоним ҳалқумимга келди, ёруғ кунларим тунга айланиб кетди.

— Бош устига, — деди дўсти, — ҳар нима десанг ба-жаришга, ҳар қайга десанг югуришга ҳозирман, мени содиқ қулинг деб бил.

Улар туриб туяларини ҳозирладилар ва бир кеча-кундуз ва яна бир кун йўл юрдилар. Кечқурун ўшал диёрга етиб келишди. Бир тепага чиқиб туяларига дам беришди ва ўтов тикишди.

— Тур, — деди Аштар дўстига, — энди бориб, гўё йўқолган туянгни сўрай-сўрай Жайда қабиласига етиш, ҳеч кимга ҳеч нима дема. Уни топсанг мендан салом еткур ва бизнинг қайга тушганимиздан хабардор қил.

Аштарнинг дўсти шундай ҳикоя қилади:

— Мен туриб кетдим ва исталган қабилага етдим. Менга дуч келган биринчи одам ўшал канизак эди.

Аштарнинг саломини етказдим ва Жайда аҳволини суриштирдим.

— Эрга беришди, — деди у, — унинг аҳволи таңг, эри ҳеч ерга чиқармайди. Аммо сизни учраштираман, сизлар тўхтаган тепанинг орқасида бир дарахтзор бор, хуфтон вақтида ўша ерда ҳозир бўлинглар.

Мен тезлик билан қайтиб келдим ва бу хабарни Аштарга етказдим. Иккаламиз туриб, секин туяларни топиб, айтилган вақтда дарахтзорга етиб келдик.

Йўлга кўз тутиб, чекиб оқу вой,
Кутиб ўтирардик, қайда хушчиroy?
Бирдан қўнғироқнинг келди овози,
Яъни тур, деди у, чиқди тўлин ой.

Аштар ўрнидан ирғиб туриб, истиқболига чиқди ва са-
лом бериб, қўлини ўпди. Мен улардан юзимни ўтирдим ва
бошқа томонга югурдим. Мени чақириб, кетингга қайт,
орамизда ҳеч ношоён ишимиз ҳам, суҳбатдан бошқа юму-
шимиз ҳам йўқ, дейишди. Мен қайтиб келдим. Улар ўти-
ришиб, ўтган ва бўлажак ишлардан гаплаша кетди.

Бир оздан кейин Аштар:

— Бу кеча мен билан қолиб, кўэларим интизорлигин
қондирсанг, фароғатинг тирноғи билан юзларим тирнаб,
меҳринг ўтида қалбимни ёндурсанг, — деди.

— Худо ҳаққи, мен бу талабингни бажо келтиролмай-
ман, — деди Жайда, — менга бундан кўра қийинроқ иш
жаҳонда топилмайди. Яна айём менинг бошимга қаҳрини
сочиб, қонли воқеалар юз беришини, балолар дарвозаси
менга яна очилишини истайсанми?

— Худога минг қасамким, сени қўйиб юборолмайман
ва этагингдан қўлимни олмайман.

Ким келса келаверсин,
Не бўлса бўлаверсин!

— Бу дўстинг мен нима десам, шуни қилишга ҳозир-
ми? — деди шунда Жайда.

Мен ўрнимдан турдим ва:

— Нима десанг, шуни қилишга ҳозирман. Ҳатто бу
йўлда жоним кетса ҳам амрингга мунтазирман, дедим.

У кийимларини ечиб менга узатаркан, деди:

— Кийимларингни ечиб менга бер, ўзинг бу либос-
ларни кийиб, менинг чодиримга бор, парда орқасига ўтиб
ўтир, эрим бир коса сут олиб келади ва сенга «бу сенинг
шомлигинг, ол», дейди, сен уни олишга шошилма. Бир оз
индамай туриб кейин ол, уни ё сенинг қўлингга бериб

кетади, ё ерга қўйиб кетади-да, кейин азонгача қайтиб келмайди.

Нимаики деган бўлса, худди шундай қилдим. Бир маҳал бир коса сут олиб келди, мен узундан-узоқ ноз қилдим, у ерга қўйиб кетмоқчи эди, мен унинг қўлидан олмоқчи бўлдим ва косага қўлим тегиб, сут тўкилиб кетди.

— Бу ҳали менга қўл ҳам кўтарадими? — деди ва қўлини чўзиб, кийик терисидан ўрилган, дастасига инжу қадалган учи ваҳший ҳайвон панжасидек тугун бир қамчи олди.

Йўғонликда заҳарли илон,
Узунлиғи узун аждардан.
Илон расми чизиш унга иш,
Лавҳасидир яп-яланғоч тан.

Сўнг менинг орқамни дўмбира қорнидек яп-яланғоч қилди-да, жанг кундаги дўмбирачидек бир меъёрда зарба билан ура бошлади, овозимдан таниб қолмасин деб бақиришга ҳам журъат қилолмадим, орқамнинг териси ёрилиб кетаётганини ҳис этиб, сабру тоқат этолмасдим. Сапчиб туриб ханжар билан кекирдагини тилиб, қонини тўкмоқчи ҳам бўлдим, аммо шундай ғавғо кўзгалдики, уни босиш ҳеч кимсанинг қўлидан келмайди, деб ўйладим.

Жайданинг онаси ва синглиси хабар топиб, етиб келишгунча тоқат қилдим. Улар келиб, мени ажратиб, уни чодирдан олиб чиқиб кетишди.

Бир соат ўтар-ўтмас, Жайданинг онаси кириб келди. Мени Жайда деб ўйларди... Мен йиғлашга тушдим ва нола кўтардим, кийимимга бошимни ўраб, унга орқамни ўтириб олдим.

— Қизим, худодан ҳайиқ, — деди у, — эрингга ёқмаган ишни қилма. Эрингнинг бир мўйи минг Аштардан ортиқроқ-ку, ахир. Аштаринг ким ўзи, сен уни деб шунча заҳмат чекасан ва бу шарбатларни ичасан.

Сўнг ўрнидан туриб:

— Синглингни юбораман, бул кеча сенга ҳамдам ва сиригга маҳрам бўлади, — деди-да, чиқиб кетди.

Бир соатдан кейин Жайданинг синглицси келиб ййғлай бошлади. Мени урганни қарғади. Унга ҳеч нима демадим, менинг ёнимга ётиб, ухлаб қолди, тинчиганидан кейин кўлимни узатиб, оғзини қаттиқ бекитдим ва:

— Сенинг опанг Аштар билан бирга, мен унинг ўрнига бу азобларни тортдим, буни пинҳон тут, бўлмаса сизлар ҳам расво бўласизлар, мен ҳам, — дедим.

Аввал жуда кўрқиб кетди, сўнгра кўрқув хайрихоҳлик билан алмашинди. Азонгача ул қиссани қайтариб кулиб ётди.

Тонг ёришганда Жайда кириб келди, бизни кўриб кўрқиб кетди ва:

— Вой, бу ким, ёнингиздаги? — деди.

— Бу синглинг, синглинг яхши сингил экан.

— Бу қандай қилиб бу ерга келиб қолди?

— Ўзидан сўра, — дедим мен, — ҳозир фурсат танг.

Ўз кийимини кийиб Аштар ёнига жўнадим. Туяларга миниб, катта йўлга тушдик. Йўлда бутун бўлган воқеани унга ҳикоя қилиб бердим. Сўнг менинг орқамни очиб қамчи яраларини кўрди ва кўпдан-кўп узрхонлик қилиб деди:

— Донишмандлар, қийинчилик куни дўст керак, роҳат кунларида улар кўп деб бекорга айтмаган эканлар.

Дил агар ногоҳон ғамга учраса,

Ғамхўр дўстинг бўлса у ҳам эмасдир.

Кулфат куни содиқ дўстларинг керак,
Бахтли кунда дўстлар ҳеч кам эмасдир.

Ҳикоят

Минглаб доно ишқида шайдо, туну кун остонаси ғавғо бўлган гўзалнинг чиройи навбати ўтиб сўлғунлик соати етиб қолди. Эшик ва томдан, девор тошдан хунуклик кириб кела бошлади. Ошиқлари унинг билан алоқани бузиб, унинг остонасидан қадамларини узиб кетдилар. Улардан бирига мен: «Бу ўша сенга ёр бўлганнинг ўзи-ку, ўша қош, ўша кўз ўз жойида, ўша лаб ва ўша оғиз бор, қомат эса аввалгидан баландроқ, бадан эса аввалгидан кучлироқ, бу нима бевафолик ва шармандаликки, у билан алоқа этагини йиғдинг ва бориш келишни йиғиштирдинг?», дедим.

— Ҳайҳот? — деди у. — Нима деяпсан, менинг кўнглимни олган, эс-ҳушимни ўғирлаган бу қолипдаги руҳи эди. Аъзосининг таносиблиги ва баданининг нозиклиги, овозининг юмшоқлиги ҳаммаси ўшандан эди. Энди руҳ бу қолипдан кўчди, мен қандай қилиб бу жонсиз танага муҳаббат қўяй, сўлиган гулга қўшиқ басталай:

Боғ аро гул қолмагач, мен хору хасни на қилай,
Шоҳ кетиб қолган шаҳарда бир нафасни на қилай?
Гар қафас бўлса гўзаллик, тўтидир унда чирой,
Тўтийи ширинсухан учгач, қафасни на қилай?

Олтинчи раъза

МУТОИБОТ

Ҳикоят

Бир куни Муҳаммад алайҳиссалом бир хотинга:
— Эрингдан сўрагил, кўзида оқи борми? — дедилар.

Ул хотин кўрқиб югуриб кетди ва ҳовлиқиб эрининг ёнига етди. Эри ундан ҳаяжон сабабини сўраганда, ҳазратнинг сўзларини қайтарди. Шунда эри:

— Тўғри айтибдилар, менинг кўзимнинг оқи ҳам бор, қораси ҳам. Аммо бунинг нима айби бор? — деди.

Муқбил киши ҳазил қилса, айб этма,
Бу ишга йўл кўяр доим ақлу дин.
Кўнгил бир оина занг босиб турар,
Занги кетиб сайқал топар ҳазилдин.

Ҳикоят

Бир куни халиф тушлик билан машғул эди. Чўлдан бир саҳройи араб келиб қолди. Уни ҳам дастурхонга ўтқи-зишди. Араб ўтириши билан дастурхондаги қоврилган кўзи гўштига ёпишиб кетди. Буни кўрган халиф унга деди:

— Бу қандай раҳмсиэликки, гўё бу қўзининг отаси сени калла қилгандек бечорани суягидан шилиб ташламоқдасен ва шундай ғайрат ила чайнамоқдасен?

Саҳройи ҳам бунга жавоб бериб деди:

— Бу ейишлик нарса экан, аммо сен унга шундай шафқат билан боқмоқдасен ва ейилиб кетишидан шундай ташвиш тортмоқдасенки, гўё унинг онаси сени эмиэиб катта қилгандек.

Ҳожа ўз молини аяркан дойим,
Борига ачиниб қарар аввало.
Қўю қўзисига хатар етишса,
Фарзанду онасин қилади фидо.

Мутойиба

Баҳулга дедилар:

— Басра девоналарини санаб бер.
— Улар сон-саноқсиз, — деди у, — агар ақлларни сўрасангиз, санаб берай, улар бир нечтагина, холос.

Ақлли деб билган ҳар бир кишида
Девоналикдан ҳам бордир бир асар.
Дунё ташвишидан шу девоналик
Соясида фақат омонлик топар.

Мутойиба

Фозил бир киши сирдош дўстига мактуб ёзар эди. Унинг ёнида ўтирган бир киши кўз қирини ташлаб мактубни ўқирди. Фозилга малол келди ва: «Агар менинг ёнимда муттаҳам бир даюс хатимни ўқиб ўтирмаганда

эди, сенга ҳамма сирларимни ёзган бўлардим», деб ёзиб қўйди.

— Худо ҳаққи, мавлоно, — деди ҳалиги одам, — мен сенинг мактубингга қараганим ҳам, ўқиганим ҳам йўқ.

— Эй аҳмоқ, — деди фозил, — бўлмаса, сен нима деяпсан, нима ёзганимни, қайдан билдинг, ахир?

Ким бировнинг сирларин билмоқчи бўлса ёширин,
Ё ўғирлик бирла сир олса чин ўғридир у ҳам.
Гар бу ишга ҳақ талаб этса яна батгар иши,
Номини қўйса ярашгай ё даюс, ё мутгахам.

Мутгойба

Боғдод қозиси пиёдалаб Жомеъ майдонига йўл олган эди, олдидан бир маст чиқиб, уни таниб қолиб:

— Худо борингни зиёда қилсин, эй қози, пиёда юриш сенга ярашмайди, — деди ва елкасига қозини миндирмаса, «хотини талоқ» бўлиши ҳақида қасам ичиб юборди.

— Олдимга кел, эй малъун, — деди қози ва унинг гарданига минди. Маст бўлса унга бошини ўтириб:

— Амр эт, тез олиб бораёми, секинроқми? — деди.

— Ўрта меъёрда, — деди қози, — фақат гандираклама, йиқилма, бошқаларга халақит бермай, девор тагидан юр.

— Боракаллоҳ, эй қози, — деди маст, — сен суворилик қондасини яхши билар экансан.

Қозини мачитга етказиб борганда, қози уни зиндон қилишни буюрди.

— Худо тўғри йўлга солсин сени, эй қози, — деди маст, — сени пиёдалик шармандалигидан қутқариб, ўзи от бўлган ва иззат билан мачитга етказиб келган кишининг сазоси шуми?

Қози кулиб, уни қўйиб юборишга фармон берди.

Эй ҳаким, йўл устидан маст чиқса жанжал ахтариб,
Эҳтиёткорлик билан топгил мувофиқ йўлини.
Наздида оқиллар обрўси мисоли қилчадир,
Жаҳл ила уздирмагил у мастга обрў қилини.

Ҳикоят

Бир маст уйдан чиқиб, кўчанинг ўртасида ҳаммаёққа қайт қилиб, учиб қолди. Бир ит келиб, лаб-даҳанини ялай бошлади. Биров мени тозалаб қўйяпти шекилли, деб ўйлаган маст эса, пичирлаб уни дуо қилар эди.

— Худо сенинг фарзандларингни ҳам сенга шундай меҳрибон қилсин.

Бирдан ит оёғини кўтариб, унинг башарасига сийиб юборган эди, у: — Баракалла, эй оға, юзимни ювишга иссиқ сув ҳам келтирибсан, — деди.

Шаробни то ҳушдан кетгунча ичиб,
Мўйловларинг ифлос этсанг беҳаё.
Бу нопок мўйловни кучуклар келиб,
Сийдик билан ювса сенга шу раво.

Мутойиба

Бир бўзчи бир олимга пулини омонат қўйган эди. Бир неча кундан кейин ўзига керак бўлиб қолди ва олим уйига келди. Олим эшиги тагидаги супада ўтириб, мударрислик қилар, олдида шогирдлари саф тортиб ўтиришар эди.

— Эй устод, кечаги омонатни берсанг, керак бўлиб қолди, — деди бўзчи олимга.

— Бирпас ўтир, дарсим тамом бўлсин. — Бўзчи кутиб ўтирди, аммо дарс чўзилиб кетди, домланинг дарс вақтида бошини чайқаб кўйиш одати бор эди. Шошиб турган касиб буни кўриб, дарс бериш бош қимирлатишдан иборат экан, деб ўйлади-да, устодга:

— Сен кириб омонатни олиб чиқ, сенинг ўрнингта мен бош ирғаб турай, ишим зарур, — деди.

Донишманд буни эшитиб кулиб деди:

Билимдан лоф урар шаҳар фақиҳи,
Ҳар илми билар ошқору ниҳон.
Ундан не сўрасанг қўл билан имо,
Ёки бош ирғишлаб қилади осон.

Мутоғйиба

Қоронғи кечада бир сўқир киши елкасига бир кўзани кўйиб, қўлига чироқ тутиб келар эди. Бир нодон киши унга дуч келиб деди:

— Эй нодон, сенинг наздингда кун билан туннинг фарқи йўқ, кўз ўнгингда ёруғлик билан қоронғилик бир-ку, бу чироқнинг нима нафи бор?

Сўқир кулиб деди:

— Бу чироқни ўзим учун кўтариб юрганим йўқ, сенга ўхшаган дили кўр ва ақли қисқалар менга урилиб кетмасин ва кўзамни синдириб қўймасин, деб ушлаб юрибман.

Нодон аҳволин тушунгай беақлдан бошқа ким,
Гар Ибн Синоча бўлган чоғда ҳам илм дониши.
Таъна қилма кўзи кўрни, эй очиқ кўзман деган,
Ўзгаларни кўрмаса ҳам кўргай ул кўр ўз ишин.

Мутойба

Бир гадо бир уй эшигини қоқиб, хайр сўраган эди,
узоқдан уй эгасининг овози келди.

— Авф этасан, уйда хотинлар йўқ!

— Менга хотинлар суҳбати эмас, бир бурда нон керак,
— деди гадо.

Не бўлса олиб чиқ, қилма баҳона,

Эшигинг ҳалқасин қоққанда гадо.

Хотин-халаж зикрин этгандан кўра,

Бир нима берганинг афзал ва аъло.

Мутойба

Бир муаллимнинг ўғли касал бўлиб, ўлимга юз тутди.

— Ювгувчи чақиринглар, буни ювсин, — деди.

— Ҳали ўлгани йўқ-ку, — дейишганди, у:

— Ҳечқиси йўқ, ювгувчи кўлидан чиққунча ўлади, —
деб жавоб берди.

Ҳар кимки ишда шошар вақтидан аввал,

Шошқалоқлик унинг юзида битик.

Ё ҳали кун ботмай очар рўзасин,

Ёки сувни кўрмай ечади этик.

Мутойба

Бир муаллимдан:

— Сен каттами, уканг? — деб сўраган эдилар у:

— Мен каттароқман, аммо бир йилдан сўнг у менга
етиб олади, — деди.

Умринг ҳосили гар ҳеч нарса бўлса,
Бошқалар ишини санаб толасан.
Бошқалар умрини этасан ҳисоб,
Ўз умринг ҳам ўтар билмай қоласан.

Мутойиба

Бир киши бир кишининг ёнига келиб, гинахонлик бошлаб деди:

— Ажаб, нечун мени танймайсан ва қардошлик ҳаққимни бажо келтирмайсан?

Ул киши ҳайратга тушиб:

— Бу гаплардан менинг хабарим йўқ-ку! — деди.

— Ахир менинг отам, ёшлигида сенинг онангга совчи қўйган экан, агар у кўнганида, сен билан биз ака-ука бўлар эдик.

— Ундай бўлса, худо ҳаққи, биз бир-биримиздан мерос талаб қила оладирган қардошлар эканмиз, — деди у.

Хомтама кишилар ҳар бир одамдан
Эҳсон ундирмоқни фарз деб билади.
Бундай хомтамаси пишиб етмаса,
Кўп жафо чекади, дил сиқилади.

Ҳикоят

Бир золимнинг ҳукмронлик даврида бадавлат киши вафот этибди. У золимнинг вазири ўлган кишининг ўғлини чақириб, отасидан нималар қолганини сўрабди.

— Мол-дунёдан фалон-фалон нарсалар қолди, — дебди ўғил, — ворислардан эса вазири кабир ва мен фақир ҳақир.

Вазир кулиб:

— Мол-дунё иккига бўлинсин, ярмини ўғлига бериб, ярми подшо хазинасига олинсин, — деган фармон берибди.

Зулм қилувчи вазир етим молидан
Ҳеч нарса билмас, шоҳ ҳақидан бўлак.
Ҳаммасини олса адолат билур,
Ярмини оларкан фазилат, демак.

Мутойиба

Букридан:

— Худойи таоло орқангни бошқаларникидек текислаб қўйишини истайсанми, ёки бошқаларникини ҳам сеникидек қилсинми? — деганларида у:

— Бошқаларни ҳам меникидан букри қилсин, токи улар менга ҳозир нечук кўз билан қарасалар мен ҳам уларга шундай назар ташлай, — деб жавоб берибди.

Ғаним таъна қилган айбдан қутулиб,
Покиза ўтирсанг нечоғлиқ яхши.
Яна ҳам яхшироқ сенинг нуқсонинг,
Душманингга ўтса бўлиб дил нақши.

Мутойиба

Бир киши:

«Жуҳо ўн дирҳам қарзини бермайди», — деган даъво билан қози олдиға келди. Қози ундан:

— Гувоҳинг борми? — деб сўради.
— Йўқ.

- Бўлмаса, бу қасам ичсинми?
— Қасамининг тайини борми?

Ҳар лаҳза ичар юз қасам ёлгон,
Гўё чўлда араб ичгандек айрон.

Гапга Жўҳо аралашиб деди:

— Эй мусулмонлар қозиси, бизнинг маҳаллада художўй ва тақводор бир имом бор, шуни чақир, менинг ўрнимга ўша қасам ича қолсин, токим, бул киши қониқсин.

Мутойиба

Бир араб туясини йўқотиб қўйиб: «Ким туямни топиб берса, икки туя юк бераман», деб жар солибди.

— Ҳай, ҳай, — дейишибди одамлар, — наҳотки бир оддий туяга икки туя мол ваъда қилсанг!

— Жим, — дебди у, — сизлар ҳеч қачон йўқолган нарсани топиш қувончини бошдан кечирмаган, қўлдан кетган нарсага эга бўлиш лаззатини татиб кўрмаган бўлсангиз керак.

Йўқолган нарса гар кичик бўлса-да,
Ҳеч деманг, «қидирма, борми қиймати?».
Заршунос кишилар билади буни,
Топганингдан ортиқ топмоқ лаззати.

Ҳикоят

Бир табиб қачонки, гўристон ёнидан ўтса ё гўристонга етса, юзига чодир тутиб олар экан. Ундан сабабини сўраганларида, шундай жавоб берибди:

— Бу гўристонда ётган ўликлардан уяламан! Чунки бу ерда кимнингки ёнидан ўтмайин, менинг зарбим остида бўлган, кимни кўрмайин, менинг шарбатимдан ўлган.

Эй, касалга даво топмай бўлган ҳалак,
Ҳар қадамнинг нақд ўлимдан берар дарак.
Ажал бўлиб, Азроилни огоҳ этдинг —
Жон олишнинг меҳнатидан ўзинг, демак.

Сендан табобатнинг синар бозори,
Сендан ортиб борар бемор озори.
Аммо Худо ҳаққи, сендан ёзилар
Югувчи, кафандўз, гўрков хумори.

Мутоғйиба

Бир донишманд айтганидек: «Нуқсонли табиб ҳаммага бало, мисоли вабо!».

Эйки, тиб илмидан беҳабар табиб,
Халойиққа ўзинг вабосан, вабо.
Гар нафратланишса сендан не ажаб,
Вабо учун нафрат — энг асл дуо.

Мутоғйиба

Икки шоир бир базмда дастурхон устида ўтиришар эрди. Ҳолвайтар олиб келишди. Таом ниҳоятда иссиқ экан:

— Бу ҳолвайтар эрта куни жаҳаннамда сен ичадиган қайноқ сувдан ҳам иссиқроқ экан, — деди шоирлардан бири иккинчисига.

— Ҳа, — деди иккинчиси, — ўз шеърларингдан бир байт ўқиб, дам солиб юборсанг, муздек бўлади-қўяди, сен ҳам тинчийсан, бошқаларга ҳам нафинг тегади.

Совуқ шеърларингдан бир мисрасини
Дўзах эшигига осдириб қўйсанг —
Жаҳаннам олови сўнар бир онда,
Дўзах музлаб қолар мисоли харсанг.

Мутойиба

Соҳиб Аббод ҳузурига бир шоир келиб қасида ўқиди. Унинг ҳар байти ўзга бир девондан, ҳар маъноси бошқа бир суҳандондан эди.

— Ажойиб бир карвон етаклаб келибсан, — деди Соҳиб. — Агар туяларни ечиб юборсанг, ҳар бири ўз галасига қайтади, сенинг карвонингда ҳеч нима қолмайди.

Кеча даъво қилиб менга дегандинг,
«Менинг шеърларим асалдан ширин».
Девонингга боқиб шуни кўрдимки,
Ҳар ердан йиғибсан унинг байтларин.
Ҳар бир байти кетса агар жойига,
Қуруқ қоғоз қолар кўп қуруқ замин.

Мутойиба

Шоир Фараздақ Басра ҳукмдори Холид номига қасида ёзиб, уни мадҳ этди, аммо кўнглидагича мукофот тегмади. Шунда у қуйидаги икки байтни ёзиб Холидни ҳажв қилди:

Кўрдим ташқариси гўзал бир сарой,
Қалбимдан эгасин мадҳи олди жой.
Аммо сарой ичра билмабман не бор,
Шеъримни булғатди мисли қора лой.

Бу рубоий Холидга етишди. У шоирга ўн минг дирҳам ва бир мактуб юборди. Мактубда: «Бу пулларни ўз ичингдан чиқиб, ташингни булғатган нажосатни ювиб ташламоққа сарф эт!», деб ёзилган эди.

Ажабланма қилса эҳсон мақталган киши,
Маддоҳига ҳеч бир киши ёмон сўз демас.
Денгизидан ҳадя этиб бир неча қатра,
Хотиридан ёмонликни юва олса бас.

Мутойиба

Бир шоир табиб ёнига келиб ҳасрат қилди:

— Бир нарса дилимга гирих ташлаб, тугун тушиб қолди, жуда мени нохуш қилмоқда, ундан ҳаммаёғим сиқилиб, бутун мўйи баданим тикка бўлиб кетмоқда.

Табиб жуда зийрак киши эди.

— Ҳали ҳеч кимга ўқиб эшиттирмаган бирор шеъринг йўқми? — деб сўради.

— Бор, — деди шоир.

— Ўқи!

Шоир ўқиб берди.

— Яна бир бор ўқи, — деди табиб.

Яна бир бор ўқиб берди.

— Энди кетавер, — деди табиб, — дарддан қутулдинг. Дилингда тугун тушиб ётган нарса шу шеърларинг экан. Уларнинг қуруқлиги туфайли сен дардга йўлиқибсан, энди уларни дилингда чиқариб, халос бўлдинг.

Бу шеър эмас, олим киши ўқиса,
Дерки, бу маънисиз, бемаза, ак-ак.
Қизиштирмоқ учун беморга берса,
Тамоми баданинг тутарди безгак.

Мутойиба

Бир воиз минбардан туриб бемазадан-бемаза бешта
шеър ўқиди ва мақтаниб:

— Худо ҳаққи, мен буни намоз ўқиб туриб, ижод эт-
дим, — деди.

Шу ерда ҳозир кишилардан бирининг қуйидаги сўзла-
ри қулоғимга чалинди:

— Намоз устида айтилган шеър бу қадар бемаза бўлса,
бунинг ижоди вақтида ўқиган намозда нима маза бўлар
эди.

Бир шоир ўқиди бемаза ғазал,
Дедиким, алифсиз ёздим бу аъло.
Дедимки, энг юксак санъат бўлурди,
Шеъринг сўзлари ҳам бўлмаса асло.

Манзума

Кеча бир матлани гердайиб ўқиб,
Дединг: «Бу инждулар кони — баҳр-ку!»
«Бир баҳрга қандай қаноат қилдинг,
Шеъринг ҳар мисраси янги баҳр-ку!»

ШЕЪР ВА ШОИРЛИК БОБИДА

Қадимий донишмандлар ҳукмига қараганда шеър шундай калимадирким, у мақаддимоти хаёл, яъни тингловчи хаёлини қўзғатувчи ва маъноси унга иқбол бергувчидир. Бу ҳақиқат бўлишидан ёки бўлмаслигидан ва бунга тингловчининг ишониши ва ишонмаслигидан қатъи назар. Масалан, «май — лаъдир, ё эритилган ёқутдир» ёки «бол — асалари чиқариб ташлаган нарсас», деганларидек.

Умуман олганда, донишмандлар бунда вазн ва қофияни эътиборга оладилар. Демак, вазнли ва қофияли калимадирким, унда хаёлнинг бор-йўқлиги ёки ҳақиқатнинг бор-йўқлиги унчалик эътиборга эга эмас.

Ҳақиқатан ҳам шеър нечоғли гўзал, нечоғли фазилатга бой ва нечоғли юксак. Шеърдан буюкроқ фазилат бормикан?! Шеърдан сеҳрлироқ сеҳр бормикан?!

Борми ҳуснга шеърдан кўра бой,
Хатидан четга чиқмайди чирой.
Агар киришиб кетган эса дил,
Тасалли ва сабр бермоқлик мушкул.
Унинг вазнига қанча дил гадоӣ,
Қофиясидан этакда чирой.
Радиф халхоли безатур оёқ,

Ҳолидан хаёл ошади мутлақ.
Ташбиҳидан руҳ ойдек жилвагар,
Йўлдан озганнинг ақлини олар.
Тажнисдан сочин иккига бўлиб,
Ундан икки соч ўрумин ўриб —
Лаблар тарсаъдан гавҳар сочади,
Ўрим сочларига гавҳар осади,
Илҳом кўзидан қисилар кўзи,
Анжуманда кўплар фитнанинг ўзи.
Юзига ташлаб мажоз кокилин,
Пардадан чўзар ҳақиқат тилин.

Шеър бир неча қисмдан иборат, масалан: қасида, ғазал, маснавий, қитъа ва рубоий каби.

Шоирлар булардан фойдаланишда бир-биридан фарқ қилади. Баъзилари ҳамма турларда ҳам шеър айтганлар, баъзилари эса, айрим қисмларига кўпроқ эътибор берганлар.

Масалан, қадимги шоирлар мадҳ, воизона ва бошқа қасидаларга аҳамият берганлар. Баъзилари маснавийга эътибор берганлар, охириги вақтдаги шоирларнинг аксарияти ғазал йўлига тушиб олганлар.

Шоирларнинг сони саноғи йўқ. Уларнинг ҳар бири ҳақида муфассал гапиришга ҳеч имкон йўқ. Шунинг учун фақат бир неча машҳурларнинг номини тилга олиб ўтиш билан кифояланишга мажбурмиз.

РУДАКИЙ

Рудакий... Мовароуннаҳрдан бўлиб, онадан кўр туғилган. Аммо шундай зийрак ва закий бўлганким, саккиз ёшида Қуръон хатм қилиб, қориликка ўтган ва шеър ҳам ижод қила бошлаган. Чиройли овози туфайли ашула айтиш ва

уд асбобида куй чалишга киришиб, бу санъатда маҳорат кўрсатди. Наср ибни Аҳмад Самоний уни қанотига олди.

Айтишларига қараганда, унинг икки юз ғуломи бўлган, юклари ва кўчларини 400 туяга ортиб юрган. Ундан кейин ўтган ҳеч шоир бундай бойликка эга бўлолмаган.

Унинг шеъри ал-ухда-ала-р-ровий юз дафтар бўлган. «Шарҳи яминин» китобида хабар берилишига қараганда, унинг шеърлари, минг карра минг байт ва яна уч юз байт бўлган.

Бу шароб ҳақидаги сўзлар унинг сўзларидан:

У ақиқ ранг майни ким кўрса,
Эритилган ақиқ дея олди.
Иккиси аслида биру лекин
У эриди, бу ях бўла қолди.
Кўл тегизмай туриб қизарди кўли,
Ичмаёқ кайф бошда кўзғалди².

Куйидаги пандни ҳам у айтган:

Замон менга жуда қиммат насиҳат этди,
Агар билсанг замон тўла насиҳат эрур.
Деди: «Ўздан баландроқни кўриб, ғам ема,
Кўп киши бор, сен бўлишни орзу қилур».

Баъзи тарихларда айтишларича, Наср ибни Аҳмад Бухородан Марвдаги Шоҳ-жаҳон қароргоҳига сафар қилган эди. У ерда унинг туриш муддати чўзилиб кетди. Аркони давлатнинг хаёли Бухоро, унинг қасри ва боғларига банд бўлди. Рудакийга катта инъомлар ваъда бериб, Наср ибни Аҳмадда Бухорога қайтиш ҳиссини уйғота оладиган

² М.Мўйинзода таржимаси

бир неча байт ижод қилиб, уд билан куйлаб беришни илтимос қилдилар.

Бир куни эрта билан подшо сабуҳий қилиб ўтирган пайтда қуйидаги байтларни уд овозига жўр қилиб ўқиди:

Мўлиёнинг ҳиди бу ён келадур,
Меҳрибон ёр ёди шу он келадир.
Амунинг қум-тоши оёқ остида
Пардек юмшаб роҳати жон келадир.
Қанчалик тошса-да Аму сувлари,
Отимиз қорнидан тубон келадир.

Эй Бухоро, шод бўл ҳам шод кул,
Сен тараф шоҳ шод меҳмон келадир.
Шоҳ сарвдир ҳам, Бухоро бўстон,
Осмонга ой нурафшон келадир.
Шоҳ сарвдир ҳам, Бухоро бўстон,
Бўстонга сарви равон келадир.

Бу байтлар Наср ибни Аҳмадга шундай таъсир этдиларки, уй кийими ва кафши билан отга миниб, бир манзил йўл юрди.

Аммо бошқа манбаларда Султон Санжар ва шоир Муиззий ҳақида ҳам шундай ҳикоя қиладилар. Ҳақиқатини худо билади.

ДАҚИҚИЙ

Дақиқий қадимги шоирлар жумласидан. «Шоҳнома»-ни у бошлаган, минг байтга яқин ёзгандан кейин Фирдавсий уни охирига етказган.

Қуйидаги икки байт унинг шеърларидан:

Мен пари авлодидин бир ёрни танлаб эдим,
Бир йўла гум бўлди кўздан ул пари пайкал мисол.
Кетди лашкар, лашкарларимни енгган ул бут ҳам чунон,
Ҳеч киши дил бермасин, лашкарга бўлган поймол.

Бу қитъа ҳам уники:

Бунда жуда узоқ қолдим, хор бўлиб,
Азиз узоқ қолса доим бўлув хор.
Оқмай туришидан сасиб кетади —
Мева ичра сув ҳам жим турса бисёр.

ИМОРА

Қадимги шоирлардан, самонийлар даврида яшади, хуштаъб ва дилкаш шеърлари бор, жумладан қуйидаги байтлар шуники:

Жаҳон бир неча вақт қордан,
Магар сиймин бўлиб турди,
Зумуррад келди-ю бирдан кумушнинг ўрнини олди.
Баҳор келганда ул кашмир нигористони ҳам барча
Буёқларни қилиб таслим, гулистон ҳуснига солди.

Бу қитъа ҳам ўшандан:

Жаҳон сени азиз тутса бўлма мағрур,
Кўп ҳам ўтмай хор қилмоғи мумкин жаҳон.
Жаҳон илон, илонни ким этса таслим,
Охир бир кун ўч олади ундан илон.

Тариқат султони Шайх Абу Саид Абулхайр мақомотида айтилмишким, бир куни қоввол ул киши ҳузурида қуйидаги байтни ўқимишдир.

Ўз газалим ичига беркинмоқни истаيمان,
Ўпиб олай лабингдан сен ўқиган замонинг.

Шайхга бу жуда ёқибди ва:

— Бу кимнинг шеъри? — деб сўрабди.

— Иморадан.

— Туринг, унинг зиёратига бормоқ даркор, — дебди шайх ва бутун муридлари билан бориб Имора қабрини зиёрат этибди.

УНСУРИЙ

Ўз асри шоирларининг сардори бўлган. Аминуддова Маҳмуд Сабуктегин уни марҳамат назари остига олган ва қуйидаги рубоий ундан қолган:

Зулфинг ўз рангини олмиш дилингдан,
Ишқимиз зангини олмиш дилингдан.
Йўлбарс кибри бордир дилингда сенинг,
Мумдек дилим сангини олмиш дилингдан.

Унинг султон мадҳига бағишланган маснавийлари кўп бўлган дейдилар. Улардан бирининг номи «Вомиқ ва Узро». Аммо уларнинг ҳеч биридан асар қолмаган.

АСЖАДИЙ

Асжадий марвлик бўлиб, Яминуддова маддоҳларидан бири бўлган ва унинг Ҳиндистондаги галабаларига бағишланган қасида ҳам ёзган. Унинг матлаи қуйидагича:

Сумантга шоҳ сафар қилди, аниқ яқин-йироғи,
Ишларни кўр, сафар эмас муъжизотнинг байроғи.

Қовун васфида у шундай дейди:

Ул забаржад рангу мушкин бўю таъмидир асал,
Уд иси анқиб туродир тўни шоҳи беқасам.
Сўйса янги ой ўроғидек чиқар ҳар бир тилим,
Сўймаса ой қурсидек порлаб туродир унда ҳам.

ФАРРУХИЙ

Яминуддова даврида яшаган, унинг инъомлари фазилатларидан анча бойлик орттирган. Самарқанд сафарини ихтиёр қилган. Шаҳарга яқин келганда, қароқчилар бор-йўғини талаб олганлар. Самарқандга кириб ўзини ҳеч кимга танитмаган. Бир неча кун туриб, қуйидаги қитъани ёзиб қайтиб кетган:

Самарқандни бошдан-оёқ кездим ман,
Назаримдан ўтди боғ-роғ, тоғу тош.
Динору дирҳамдан чўнтагим холи,
Хуррамликдан холи бу дили бевош.
Жаннат боғи, кавсар битта деб,
Шоирлар, воизлар сўзлар оҳангдош.

Минглаб жаннат боғи, минглаб кавсарни
Бу ернинг бир кичик боғи этар фош.

Ноз-неъмат ичида бўлмаса пулинг,
Гўё олтин тосда ётган кесик бош.

ФИРДАВСИЙ

У Тус шаҳаридандир. Унинг фазилати таърифи ва камолоти тавсифи маълум. Ундан ташқари «Шоҳнома»дек асари бор кишига таъриф ва тавсиф бекор. Айтишлари а қараганда, у деҳқончилик билан машғул бўлган. Унга зулм қилганлар, у зулмдан адолат истаб Султон Маҳмуд пойтахти Ғазна шаҳрига жўнаган. Ул ерга етиб келиб, Ғазна боғидан ўтиб кетар экан, мушоира қилиб ўтирган уч кишини кўриб қолибди. Уларнинг Султон мулозимлари эканлигини тушуниб, ўзига: «Шуларнинг ёнига борай ва ҳолимдан хабар берай», дебди. Уларнинг олдига етиб келганида, улар бундан чўчишибди ва: «Бу киши бизнинг мажлисимизни бузмоқчи», дейишибди-да, ўзаро шундай аҳд қилишибди: «Яхшиси, у келганда биз подшонинг шоирларимиз, биз билан фақат шоирларгина суҳбатда бўла олади, деяйлик ва уч мисра шеър айтайлик-да, сўнгра унга кимки тўртинчи мисрани айтса, биз у билан суҳбат қиламиз, бўлмаса, бизни кечиринг, деяйлик».

Фирдавсий уларга етиб келиши билан ўзаро келишилган гапни айтишибди.

— Қани, айтган мисраларингизни ўқинг, — дебди Фирдавсий.

Шунда Унсурий ўқибди:

Ой ҳам жамолингдек бўлолмас равшан,

Сўнг Асжадий дебди:

Юзинг тенги гулни тополмас гулшан.

Унга Фаррухий қўшибди:

Кипригин ўқидан тешилур шавшан,

Фирдавсий бу мисраларни эшитиши биланоқ бадиҳа қилиб дебди:

Гив найзасин жангда кўргандек Пашан.

Улар бу мисрадан ҳайратга тушибди. Гив ва Пашан қиссасини айтиб беришни илтимос қилишибди. У хулоса қилиб айтиб берибди.

Шундан кейин у султон мажлисига ноил бўлибди, унинг назари марказидан жой олибди.

— Бизнинг мажлисимизни жаннат қилдинг, — дебди.

Шунинг учун у ўз тахаллусини Фирдавсий деб олибди. Бир неча бор келганидан кейин унга «Шоҳнома» ёзиш топширилибди. Унинг минг байтини ёзиб, Султон қошига келтирди, унинг таҳсинига сазовор бўлибди ва минг динор қизил олтин инъом олибди.

Кейин ўттиз йил давомида «Шоҳнома»ни тугатибди, Султон қошига олиб борибди ва аввалги берилган кўрсатмага биноан ҳар мисрага бир олтин динор олиш умидида бўлибди. Ичи қоралар унга ҳасад қилиб: «Бу шоирнинг нима ортиқлиги бор, бунчалик инъом унинг димоғини кўтариб юборади», дебдилар ва унга олтмиш минг кумуш дирҳам ҳақ тайин этибдилар.

Фирдавсий бундан жуда ранжибди.

Айтишларига қараганда, унга дирҳамларни олиб келишган пайтда шоир ҳаммомда экан. Ҳаммомдан чиққач, 20 минг дирҳамини ҳаммомчига, 20 минг дирҳамини бир неча коса фақо ичгани учун фаққочига, қолган 20 минг

дирхамини эса инъомни олиб келган мулозимларга тақсим қилиб берган ва қирқ байтли шеър ёзиб, Султонни ҳажв қилган. Бу ҳажвда жумладан қуйидаги мисралар бор:

Шоҳлардан бўлсайди бу шоҳга падар,
Кийгизган бўларди менга тожи зар.
Агарда онаси бўлсайди хондан
Тиллога кўмарди мени нақ сондан.
Улуғлар зотидан бўлмаган-чун шоҳ,
Улуғлар отидан бўлур дил сиёҳ...
Аччиқ мевали бир дарахтни агар,
Жаннатнинг боғига кўчат қилсалар —
Кавсардан сув ичса, чанқаган маҳал,
Сув эмас, берсалар шарбату асал.
Етилгач, ҳосил ҳам беради ахир
Ва лекин, меваси бўлади тахир...
Зоти пастларга ҳеч умид боғлама,
Қаро тун оқармас, дилинг доғлама.
Жаҳонгирнинг номи бўлганида пок,
Билимдонлар дили бўлмас эди чок.

Шундан сўнг у қочиб кетибди. Уни қанча қидиришма-син, топишолмабди.

Бир қанча вақтдан кейин вазир Ҳожа Ҳасан Маймандий шикоргоҳда «Шоҳнома»дан вазиятига лойиқ бир қанча байтни ўқибди. Султонга жуда маъқул тушибди ва:

— Бу шеър кимники? — деб сўрабди.

Султон ўз қилмишидан пушаймон бўлибди ва Фирдавсий ҳақи бўлган олтмиш минг олтин динорни махсус сарпо билан Тусга жўнатиш ҳақида фармон берибди.

Аммо шоирга толе кулиб боқмабди. Айтишларига қараганда, Султон ҳадяси Туснинг дарвозасидан кирганида, иккинчи дарвозадан Фирдавсий тобути чиқмоқда экан.

Ундан бир қиз қолган экан, ўшанга арз этишибди. У ҳиммат билан рад этиб, инъомни қабул қилмабди.

«Менинг турмушимга етарли молу неъматим бор, — дебди у. — Бунга эҳтиёж йўқ».

Султон гумашгалари у маблағни ўша ерда работ қуришга сарф этишибди.

Киши қадрин билиш яхши, эгилган осмонга боқ,
Турибдир ҳодисотдин ўқ териб отмоқчи ҳар дамда.
Кетиб оламдин ул Маҳмуд, йўқолмиш шавкату шони,
Қадрсиз қилди шоирни, деган гап қолди оламда.

НОСИР ХУСРАВ

Хусрав Ансорийнинг ўғли Носир Хусрав шеър санъатида моҳир, ҳикмат илмида комил эди. Аммо уни динсизлик, даҳрийлик ва кофирликда айблаганлар.

Унинг «Сафарнома» китоби бор, у кўп мамлакатларга сафар қилган ва олимлар билан қилган суҳбатларини назм қилган. Унинг қуйидаги байтларини Айнулкузот «Зубда-тул-ҳақойиқ» китобида келтирган.

Мен булғорилардан кўп азоб чекдим,
Шунинг-чун арзийди айласам фиғон.
Булғориларнинг ҳам йўқдир гуноҳи,
Эй худо, рост айтсам фитна ўзингдан.
Қўрқаман айтишдан йўқ менда имкон,
Хитой гўзалларин лаб, тишларини
Керак эмас эди бунча гўзаллаш.
Уларни кўрганда ҳайратда қолиб,
Лозим эмас эди бармоқни тишлаш.

(М.Мўйинзода таржимаси).

АМИР МУИЗЗИЙ

Муиззий султон Санжар ибни Маликшоҳ даврида яшадди ва унга мадҳиялар битди. Муиззий тахаллуси ҳам Санжар номи билан боғлиқ. Муиззий топган шуҳратга ва у етишган олий даражага камдан-кам шоирлар муяссар бўлган.

Фақат уч шоир уч давлат соясидан бахту иқбол топган дейишади: бири Рудакий Самонийлар давлатида, иккинчиси Унсурий Маҳмуд давлатида ва Муиззий Санжар давлатида.

Вафотининг сабаби қуйидагича:

Бир куни Султон чодиридан чиқмай ўқ узган эди, ул ўқ хато кетиб ташқарида турган Муиззийга тегди. Шоир шул ондаёқ жон берди.

Қуйидаги бир неча байт унинг араб шоирлари йўлида ёзган қасидасидандир:

Эй сарбон, тўхтамагил то келмас ёр манзили,
Вайронаси узра туриб, вайрон ўлур ошиқ дили.
Остонасини хун қилур, вайронасин жайхун қилур,
Тупроқларин гулгун қилур кўзимдан оққан хун сели.
Ёрим юзи ширмонидан, ҳам лаблари хандонидан,
Сарв қомати жавлонидан айрилдимми бўстон гули.
Бунда турарди дилситон; дўстларга тўлган бўстон,
Энди бўриларга макон, ё қарғаларнинг манзили.

АДИБ СОБИР ТЕРМИЗИЙ

Ширинсухан шоир, доно олим бўлган. Унинг шеърларида латофат ва малоҳат камолга етган, фозил шоирлар унинг санъатига қойил қолганлар. Масалан, Анварий ўз камолотини санаб ўтган бир қитъаси охирида Собирни ўзидан юқори қўйиб, шундай дейди:

Барчанинг қўй, тоза шеърим бирла келганман ҳамон,
Гарчи Собир бўлмасам ҳам мен Санойй тоифа.

Собир шеърларидан намуналар қуйидагилар:

Эй юзинг жаннату лабинг салсабил,
Жаннат, салсабилинг учун жон сабил.
Ишқингда дил тоат қилиб билдиким,
Тоатдан муроди: жаннат, салсабил.
Юзинг шуъласидан зуҳро қамашар,
Қуёш жамолингдан бўлади хижил.
Сенда Боғдод ҳусни, Миср жамоли,
Боғдод ҳусни Дажла, Мисрники Нил.
Ҳижронинг юкидан қаддим бўлди дол,
Ишқинг ярасидан юзларимда нил.

* * *

Давлат асбобидир давот, эй ўғлим,
Бебош бу давлат у билан ром бўлсин.
Давотни гар давлат қилмоқ истасанг,
Алифга чизиқ қўш, токи лом бўлсин.

АНВАРИЙ

Доно, фасоҳатли, фозил ва камолот эгаси бўлган.
Шеърлари ҳусну камоли ва назмнинг лутфу жамоли унинг
бутун улуғлигидан бир қатра, холос. Унинг шеърлари ма-
шҳур, девони мастур. Унинг латиф ашъоридан қуйидаги
қитъа шоирларга насиҳат тарзида ёзилган:

Кеча бир шоир деди: «Ёзмоқдадурсанму ғазал?»
 Мен дедим: «Қўл силтадим мадҳиданам, ҳажвиданам»,
 Ул деди: «Нечун?» Дедим: «Гумроҳлик эркан ҳаммаси,
 Ўтди гумроҳлик бу таъбга қайта келмайдир ҳечам.
 Ҳам ғазал ҳам мадху ҳажвиёт ёзардим шул учун,
 Ким ғазаб устига ҳирс шаҳват бари бўлганди зам.
 Қистар эрди тунлари шаҳват ити «ёз-ёз» дея,
 Ул шакарлаб васфини қадди баланду зулфи ҳам.
 Ҳирс эса кунлар бўйи бермасди ором бир нафас.
 Дерди: «Қайдан бўлса ҳам топмоқ керакдир беш дирам»,
 Нақ қутурган ит каби кўнглим аро ҳирсу ғазаб,
 Истади дунёда ким эрса, бўлсин пасту кам.
 Охири Оллоҳ бу уч ит дастидан этди халос,
 Бу мен онгсиз бандага меҳру ҳидоят ҳам карам.
 Ҳажвиёт, мадху ғазалларни ёзиб, Оллоҳ, кечир,
 Кўп нафсларга жафо қилдим-ку оқилга ситам.
 Анварий, лоф урмак эрмас мардга одат ҳеч маҳал,
 Энди бир бурчак топиб умринг нажотин излагил,
 Кўп узоқ бормайди бул умр деган, уч-тўртта дам...

Ривоятга кўра, Ғўр ҳокимига Анварий сенинг ҳақинг-
 да ҳажв ёзди деб хабар берганлар. У Ҳирот ҳокимига
 мактуб йўллаб, Анварийни унинг ҳузурига юборишни талаб
 этган ва унга меҳрибонликлар кўргазажаклигини изҳор
 қилган. Аммо у Анварийдан ҳажв учун қасос олмақчи
 бўлган. Ҳирот ҳокими бундан хабардор бўлса ҳам, Анва-
 рийга очиқдан-очиқ айтолмаган. У Анварийга Ғўр ҳоки-
 ми илтимоси ҳақида мактуб йўллар экан, қуйидаги тўртлик-
 ни мактубга қистириб кетган:

Бу ҳаёт аслида шундай сўз дейди:
 «Ҳар ишимда мудҳиш, куч қудратим бор,

Ишларим кўз ёши тўкмақдир менинг,
Кулганимда яшнаб турса-да баҳор».

Зийрак шоир гап нимада эканлигини дарҳол сезган ва баҳона топган. Ҳирот ҳокими бу баҳоналар билан Ғўр ҳокими таклифини рад этган.

Кўп вақт ўтмай, Ғўр ҳокими яна бир мактуб йўллаган. Унда яна Анварийни сўраттирган ва унинг эвазига бир минг қўй ваъда берган. Шунда Ҳирот ҳокими Анварийга чопар юбориб деган:

— Энди сен хоҳласанг, хоҳламасанг Ғўрга жўнашинг керак, чунки сенинг эвазингга, менга мингта қўй ваъда этилган.

Анварий ҳоким ҳузурига келиб деган:

— Эй шоҳим, наҳотки сен бошқа бир ҳукмдор минг қўй баҳо қўйган кишининг ўз ҳузурингда текинга хизмат қилиб беришини истамасанг! Рухсат эт, токи умрим охиригача яқинларинг аро юрай, хизматингда бўлай ва ҳар бир қадаминг васфига сўз жавоҳирларини сочай.

Бу сўзлар Ҳирот ҳокимига маъқул тушган ва шоирни ўз ёнида қолдирган.

РАШИДИДДИН ВОТВОТ

У Мовароуннаҳр шоирларидандир. Ўз даври шоирларига бошлиқ ва раҳнамо эди. Шеър санъати ҳақида «Ҳадойиқ-ус-сеҳр» («Сеҳр боғлари») китобини ёзган.

Бир вазирга қараб шундай деган:

Сен вазиру мен сенинг маддоҳинг,
Совғасиз бўш қўлим сенгами раво?

Вазирлигинг менга топшириб кўр-чи,
Не бўлур кўрурсан шоирга ато.

Куйидаги икки рубой ҳам унинг табиатидан туғилган:

Юзларинг ёдида юрибон нолон,
Сен беҳабар, кезиб чиқдим-ку жаҳон.
Барчадан қўл ювдим, сенсиз, эй жонон,
Ўтган умр ўтар, бошқасиз осон.

* * *

Кўзларимда доим дўстим сурати,
Дўст суратимасми кўзим давлати?
Ажратиб бўлмайди дўстни дийдадан,
Билмаймен кўзми бу ё дўст неъмат?

АФЗАЛИДДИН ҲОҚОНИЙ

Шеър камолоти учун у «Ажам Ҳасани» деган лақаб олган. У услубда барча шоирлардан мумтоз ва унингдек ажойиб шева оз.

Насиҳат ва ҳикматда ҳақим Санойй йўлидан кетди ва маънода ўз асрдошларидан ўзиб камолга етди. Ўзи ҳақида ифтихор ила қуйидаги қитъани ёзган:

Мен янглиқ шоири, ёздим дастурхон,
Увоқ терар Унсурий ва пийри Рўдак.
Донолик била номинг асрлар ўчмас,
Ҳикматдан матойим кўп, ҳирс йўқдир андак.

Унинг васфида Рашидиддин Вотвот демиш:

Эй шариф осмонин қуёши моҳи,
Эй, афзал тахтининг шавкати шоҳи.
Афзалиддин ўзинг, фазл суянчи,
Ҳар сўзинг имонинг таянчи такагоҳи.

Қуйдаги тўртлик ҳам унинг қитъаларидан:

Гўзалларга кўнгил берма, Хоқоний,
Бундан ақл хиралашар бегумон.
Гўзалларнинг чеҳраси бир оина,
Юзи равшан қап-қародир ул томон.

«Тухфат-ул ироқайн» («Икки ироқ тухфаси») номли маснавийси ҳам бор. Қуйидаги бир неча байт шу маснавий бошланишидан:

Тикиламиз дунё ишига ғамнок,
Мовий гумбаз бунда ва доира хок.
Гумбаз-ку, доира то ўз жойида,
Жойида умр рамзи тартиб, қоида.
Шулар гарданида ажаб бир фармон,
Доира жойида айланур осмон.
Ажаб ҳолат келар кеча ё кундуз,
Булардан туғилар қоқум ё кундуз.
Вақт еттики, тўртта ҳаммол бирма-бир,
Охир олиб кетса йўқлик амири.
Вақт еттики, тўртта ҳаммол бирма-бир,
Тахти равонларин қўйсалар охир.
Вақт еттики, юлдуз уловлари ҳам,
Туёғу тақасин ташласа боҳам.

ФАХР ЖУРЖОНИЙ

Ўз даврининг энг фозил ва ҳурматли кишиларидан бири.
Унинг камолот ва шеърдаги маҳорат ва зарофат мезони
«Вис ва Ромин» китобидир.

Ҳозир бу китоб сийрак ва ноёб.

Бу байтлар шул китобнинг турли жойларидан олинган.

Оламни билганлар демишлар чунон,
Жангни ташқаридан кўрмоқлик осон.

* * *

Ўшал олтин идиш менга не керак,
Агар қоним ёвлар унга солажак.

* * *

Илоннинг боласи илондир, илон,
Заиф шохдан ёмон мевадир нишон.

* * *

Сафар осон эмас, соғлиқда ҳар чоқ,
Заиф беморликда нечук бўлур боқ?

* * *

Наргиз гули кўзга кўринар гўзал,
Аммо аччиқ қотил чайнаган маҳал.

* * *

Гуноҳ элдан яширмақ жим ўтирмақ,
Вале ундан ёмон ёлғон гапирмақ.

* * *

Подшонинг тимсоли олов-аланга.
Оловдан бошини чўзар баландга.

* * *

Шижоатда шеру кучда бўлсанг фил,
Куйдирар оловга ташланма дадил.

НИЗОМИЙ

Низомий ганжалиқдир, камолот ва фазилати равшан
ва шарҳлашга муҳтож эмас, «Беш хазина» китобида қўлга
киритган назокати ва латофати ҳеч кимга муяссар бўлма-
ган, балки, умуман одамзод қудратидан ташқари. Бу кито-
бдан ўзга ҳам шеърлари бор деб ривоят қиладилар.

Қуйидаги ғазал шулар жумласидан:

Заҳмати донолари буғдой юзи ойдиндур,
Тун бўйи ранг сомону дил уза тўлган хундир.
Сунбул устида пишибдур ўша буғдой донаси,
Бошоғи камтарину сунбулайи гардундир.
Мен сира тотимадим буғдойини сабрим еб,
Кутмаган энди қувилмоқ бу беҳиштдин чиндир.
Икки зулдини тарозусида хол арпа десам,
Яна буғдой тиларам баски, сўзим мавзунидир.
Ғамидан қалбим эрур нимта чунон буғдойдек,
Қайғудан арпа, Низомий, бўлишим мумкиндир.

САЛМОН СОВАЖИЙ

У фасоҳатли шоир ва камолотли суҳандон. У ифодада ва ишорада беназир.

У устозларга жавоб қасидалари ёзди. Уларнинг баъзилари, устозлардан ортиқроқ, баъзилари пастроқ ва баъзилари уларга баробар келади. Уларда ўзига хос ифодалар ва образлар жуда кўп, устозлардан айниқса, Камол Исмоилдан олганлари ҳам кўп, аммо бунинг учун шоирни маломат қилиб бўлмайди, чунки бу образлар Соважий шеърда шаклда гўзалроқ ва услубда ёқимлироқ.

Яхши мазмундир пок бадан шоҳиди,
Ҳар лаҳза ўзгача либос кийса ҳам.
Ор келтирар унга эскирган кийим,
Мазмунга яраша кийим бер ҳар дам.
Ҳунар шулким, эски жул либосини,
Ечиб, кийдиrolсанг шоҳи беқасам.

Унинг икки маснавий китоби бор, бири «Жамшиду Хуршид» бўлиб, унинг услуби сертакаллуфлигидан бадийёт чегарасидан чиқиб кетган. Иккинчиси, «Фироқнома» деб аталадиган бадийётда юксак ва наэмиётда латиф. Унинг ғазаллари ҳам дилкаш ва санъатга жуда бой. Аммо ғазалдан мақсад ишқ-муҳаббат туйғусини ифода этишдир. Унинг ғазаллари бундан холи бўлгани учун завқ аҳли таъби уларни қабул этмайди.

Унинг қитъаларидан бири будир:

Эй дил, ҳирс қучоғин тўлдириб бўлмас,
Ўртаси бўш «таъма» сўзига лаънат.
Азизим, дарвешлик эшигин қоққин
Таъма, хорлик берар, қаноат иззат.

Бой оёғи тойиб кетса, кўп оғир,
Дарвеш саодатин билгил қаноат.

ШАЙХ САЪДИЙ

Унинг номаи Муслиҳиддин, Саъдий тахаллуси унинг ҳомийси номидан олинган. У ғазалсаро шоирлар раҳнамоси. Унгача ҳеч ким ғазал йўлини ундай босмаган эди. Унинг сўзлари ҳамма тоифаларга маъқул тушди. Унинг ҳақида бир шоир қуйидаги мисраларни ёзмиш ва ҳақиқатан инсоф гавҳарини тизмиш:

Шеър оламида пайғамбар учта,
Гарчандки, «ло набия баъдий».
Достону қасидаю ғазалда
Фирдавсию, Анварию, Саъдий.

ҲОФИЗ ШЕРОЗИЙ

Шоирлар раҳнамоси Ҳофиз Шерозий — унинг аксар шеърлари латиф ва табиий, баъзилари эса мўъжиза чегарасида, равонликда ва ёрқинликда. Зоҳирий қасидалари бошқалар қасидасидан ўтганидек, Ҳофиз ғазаллари ҳам бошқалар ғазалидан ўтиб кетади. Унинг шеърини завқи Низорий Қўҳистонийнинг бадиий завқига тўғри келади, аммо Низорий шеърлари унинг шеърларидан фарқи ўлароқ, фазилатлари билан бирга камчиликлардан ҳам холи эмас.

Ҳофиз шеърларида сунъийликдан ҳеч асар бўлмагани учун унга «Лисонул ғайб» (Ғойиб тили) лақабини бердилар.

КАМОЛ ХЎЖАНДИЙ

Шайх Камол Хўжандий суҳан латофати ва маъно зарофатида шундай мартабага кўтарилдиким, ундан ортиқни тасаввур этиб бўлмайди. Аммо унинг шеърлари, муболаға-

нинг ҳаддан ошиб кетиши натижасида лўндалигини йўқотди ва ишқ-муҳаббатдан холи бўлиб қолди.

Шеърга маталлар киритиш, равон вазн ва ноёб қофиялар ҳам радифлар ишлатишда етиб бўлмас соддалик маҳоратини кўрсатди.

У Ҳасан Деҳлавийга пайровлик қилади. Аммо бунинг шеърларидаги каби латиф маъно Ҳасан шеърларида йўқ. Уни «Ҳасан ўғриси» деб аташлари сабаби ҳам шу пайровлик бўлса керак. Унинг баъзи девонларида мана бу байт учрайди.

Раҳна тепасинда мени тутмади ҳеч ким,
Аммо маълум бўлди Ҳасан ўғрисиман.

Шайх Камол ва Ҳофиз суҳбатига мушарраф бўлган орифлар: «Шайхнинг суҳбати шеърларидан яхшироқ эди. Ҳофиз шеърлари эса унинг суҳбатидан яхшироқ», дейдилар.

ХУСРАВ ДЕҲЛАВИЙ

Амир Хусрав Деҳлавий шеърда хилма-хилдир. Қасида, ғазал, маснавий ижод этган ва ҳаммасида камолга етган. Ҳоқонийга пайровлик қилди. Унинг қасидаларига етолмади, аммо ғазалда ундан ўтиб кетди. Унинг ғазалларидаги маънолар барчага маълум ва ишқ-муҳаббат аҳли ўз завқи ва виждонига қараб қабул қилиши мумкин бўлгани учун ҳаммага маъқул.

Низомий «Ҳамса»сига кирган маснавийларидан бошқа ҳам дostonлари бор. Унинг ҳамма дostonлари табиий ва моҳирона ёзилган.

ОРИФ ҲАРАВИЙ

«Гуй ва чавгон» мунозарасининг муаллифи. Бу жуда моҳир ёзилган мунозарадан от сифатида айтилган мисра-лар қуйидагилар:

Осмон коптогини босганида гард,
Коптоқдек сакратиб от чопганда мард —
Ҳар сафар ҳам терга бўлганида фарқ,
Ёмғир қуяр эди ўртасида барқ.
Тақасидан олов учқун тўкарди,
Пишқирса дамидан бўрон қўпорди.
Копток тепасида айланган замон,
Ёнғин тутунидан кўтарар тўзон.
Ёв-ла олишмоққа киришса агар,
Юз бўрон чанг билан тўзон кўтарар.
Тоғлар тепасидан селдек ўтарди,
Дарё, денгизлардан елдек кечарди.

АЛИШЕР НАВОИЙ

Бизнинг замонамиз бу соҳибдавлатвужуди ила мушар-рафдир. У ўз мартабаси, улуғлиги ва шоҳга яқинлиги ва шунингдек Оллоҳ ато этган ва ўқиш ўрганиш билан орт-тирилган илму дониши ва ақлу заковати билан шеърлари ҳусни камоли учун ҳар қандай мақтовдан юқори турса-да, у ўзини паст тутиб, шеър аҳли жамоасига қўшилди ва бошқаларга ҳам пардани орадан кўтариб, шеърят йўлини очиб берди. Аммо ҳаққониятини айтганда, у мана шу ан-жуманларнинг барчасига бошлиқ ва шеър аҳли сардафта-рида номи битик.

Унинг покиза номини қуйидаги муаммодан чиқариш мумкин:

Асл номига киши топмас тахаллусдан имо,
Ким тополса лаблари узра инар жонбахш наво.

Табиати тақозоси ва қобилиятига кўра у туркий ва форсий шеърларида юксалишга муяссар бўлган бўлса-да, туркийга кўпроқ майллик кўрсатди ва бу тилдаги разалиётни ўн минг байтдан зиёдроқ бўлди.

Низомий «Хамса»си муқобилида ёзган маснавийлари уч минг байтга яқин ва бу тилда ҳеч ким бунчалик кўп ва хўб шеър ёзмаган.

Форсий шеърлари орасида Амир Хусрав Деҳлавийнинг «Яхшилар дарёси» қасидасига жавоб тариқасида битилган қасидаси бор. Унда ажиб мазмун ва нозик хаёлотга эга байтлар жуда кўп. Унинг бошланмаси бундай:

Подшоҳлар тожида ёлқинли лаъл бўлса безак,
Бошдаги ҳар хом хаёлга тоб берувчи чўғ демак.

Қуйидаги рубоий эса, бир кишининг Ҳижоздан қайтиб келиши муносабати ила ёзилган табрик мактубидан олинди:

Фалак инсоф била етказгил пайғом,
Қани ким яхшироқ айлади хиром.
Эрта тонгда Шарқдан чиққан қуёшми,
Тўлин ойми чиққан жойи бўлса Шом.

Бу рубоий эса бошқа бир мактубдан:

Бу нома мактубмас, дардим дармони,
Ҳижронда эзилган юрагим қони.
Қайноқ дилу совуқ оҳим таскини,
Яхши жаҳонгашта моҳим нишони.

Яна бир мактубдан рубоий:

Майхонада доим сендан сўзлайман,
Ҳарамда ҳам тинмай сени излайман.
Мардум ичра келсам дейман, юзма-юз.
Фироқда ҳам дилдан секин кўзлайман.

Саккивинчи рава

МАСАЛАР

Ҳикоят

Кўрганмисан, табиб аччиқ дорини,
Шакар билан ширин қилгани замон.
Шундай ҳийлам билан бемор танидан
Барча касалликни қувади осон.

Ҳикоят

Бир тулки бир бўрига ҳамсухбатлик дамин урди ва у тамом мувофақат йўлига юрди. Бир куни бир боққа бордилар, боғнинг эшиги маҳкам банд ва девори баланд эди.

Девор атрофида чопишди, охири, бир тешик топишди. У тулкига кенгу бўрига тор эди. Тулки осонликча кириб кетди-ю, бўри сиқилиб, қийналиб ўтди.

Хилма-хил узумлар, мевалар топишди; баридан топишди, тулки тийрақроқ бўлди, чиқиб кетиш андишасини қилди, аҳмоқ бўри бўлса, қорнига сиққунча еди. Бирдан боғбон билиб қолди, қўлига таёқ олди ва булар тараф йўл солди. Хипча бел тулки лип этиб тешикдан ўтди-кетди. Боғбон эса қорни шишиб, тешикка қисилиб қолган бўри бошига етди. Уни чунонам саваладики, бе-

чоранинг пўсти шилиниб, жуни юлиниб, тору танг те-
шикдан аранг чиқиб кетди.

Эй хожа, олтинга кўп ҳирс қўймагил,
Охири яланғоч, ҳақир кетасан.
Нозу-неъматдан кўп семираверма,
Ўйлагил, гўрингда нечук ётасан.

Ҳикоят

Нишида ўлим заҳри ва табиатида ёмонлик фаҳри бўлган бир чаён сафарга чиқди. Бир кенг дарё лабига етиб олди, аммо ўтолмай чорасиз қолди. На сузиб ўтиш гумони на қайтиб кетиш имкони бор. Буни кўриб турган тошбақанинг унга раҳми келиб, орқасига миндирди ва ўзини сувга урди. Ўзга қирғоққа сузиб кетди-ю, дарёнинг қоқ ўртасига етди. Қулоғига қандайдир овоз келди, чаён унинг орқасига бир нарса санчаётганини билди.

— Бу ниманинг овози? — деб сўради чаёндан.

— Бу сенинг орқангга санчаётган нишим овози, — деди чаён, орқангга нишим асар қилмаслигини биламан, аммо ўз одатимни тарк этолмасам нима ҳам қиламан.

Душманликдан эмас, чаён чақиши,
Шундай эрур табиатин боқиши.

Тошбақа бўлса, «бу бадхулқни ўз хулқидан ва бошқа яхшиликларни бунинг қилиғидан халос қилганим яхши экан», деб ўйлади ва сувга бир шўнғиди. Чаённи тўлқин шу заҳотиёқ юлиб кетди, ному нишонсиз қилиб кетди.

Ёмон золим киши ҳар кез сочар юз ҳийлаю найранг,
Унинг хулқи билан фитна аламга тўлгуси олам.
Ўлим гирдобига шўнғиб йўқолса ном-нишонасизу
Ўзин ҳам қутқарар бадхулқидан барча элни ҳам.

Ҳикоят

Бир сичқон бир баққол дўконида истиқомат қилар,
ундаги қуруқ ва хўл мевалардан хоҳлаганича татиб юрар
эди. Баққолнинг бундан хабари бўлса-да, бепарво қарар,
унга ҳеч чора кўрмас эди. Аммо:

Олчоқ разил қорин тўйган чоқ,
Олчоқлиғи бўлур дадилроқ —

деганларидек, сичқоннинг ҳам ҳирси ошиб, баққол ҳамё-
нини тешиб, тагига етди ва ундаги олтин-кумуш ҳарна
бўлса барини инига ташиб кетди. Баққолга пул керак бўлиб,
ҳамёнга қўл урди ва уни гадоё тўрвасидек бўш, очлар меъ-
дасидек кўрди. Билдиким, бу ўша сичқоннинг иши. Бақ-
қол мушукдек пусиб ётди ва сичқон чиқиши биланоқ унга
ўзини отди.

Ушлаб олиб, оёғига бир узун ип боғлади. Қўйиб юбор-
ган эди, сичқон инига олиб борадиган бир тешикка кириб
кетди. Баққол ипни ўлчаб кўриб, сичқон инининг қанча
узунлигини билиб олди. Тешикни ковлаб қараса, сичқон
уяси саррофнинг дўконида олтин-кумушга, динор ва ди-
рҳамларга лиқ тўла. Пулларни олди ва сичқонни ташқари-
га чиқариб, мушук оёғига солди. У қилганига яраша кўрди
ва нонқўрлиги учун бўлганича бўлди.

Ҳирсу пастлик келтирар бошларга ташвиш доимо,
Ким қаноат аҳлидур хуррам дилу хуррам ҳаёт.
Билмагай бош оғригин, роҳатдадир қонёъ киши,
Кимни ҳирси бўлди ортиқ топмагай боши нажот.

Ҳикоят

Бир тулки йўл бошида туриб, ўнг ва сўлига кўз ташлар эди. Ногоҳ узоқдан бир нарсанинг қораси кўринди. Яқинроқ келганда қараса, бир ваҳший бўри, каттакон бир ит билан содиқ дўст ва мувофиқ ўртоқлардек биргалашиб келишмоқда. На ит бўрининг хиёнаткорлигидан кўрқар ва на бўри итнинг тишларидан ҳайиқар эди.

Тулки улар истиқболига чиқиб, салом берди ва улар эҳтиромини бажо келтирди.

— Алҳамдулиллоҳ, — деди тулки, — қадимий адоват, янги садоқат билан алмашилибди, аммо бу иттифоқнинг сабаби нима эканлигини ва бу яраш сабабчиси кимлигини билсам бўладими?

— Иттифоқчилигимизнинг сабаби — чўпоннинг душманлиги, — деб жавоб қилди ит, — чўпон билан бўрининг адовати маълум, тушунтиришнинг ҳожати йўқ. Мен билан унинг адовати сабаби қуйидагича: кеча менга дўстлик давлати муяссар бўлган мана шу бўри галага ҳужум қилиб, бир кўзичоқни олиб қочди. Мен одатим бўйича кўзини қутқариб қолиш учун бўрининг кетидан югурдим, аммо етолмадим. Қайтиб келганимда чўпон менга таёқ кўтарди ва сабабсиз менга озор берди. Мен ҳам у билан дўстлик алоқаларини уздим, унинг эски душмани билан иттифоқ туздим.

Душманга кўрсаттил дўстликни, ҳаргиз
Адоват тифидан тилинмас пўстинг.
Адоват кўрсатма дўстларга асло,
Аламидан душман бўлмасин дўстинг.

Ҳикоят

Бир тулкига:

— Қишлоқ итларига пайғомимизни олиб боргил, ҳақиқа
юз динор пул олгил, — деганларида у:

— Ҳақи анча мукофот, аммо ишнинг ўзи жонга офат,
— деб жавоб берибди.

Нокасинг дарёдек мавжини кутмак,
Дарё гирдобида сузмак демакдир.
Душманга бўйин эгмак, молу мансаб деб,
Асли жондан умид узмак демакдир.

Ҳикоят

Бир туя саҳрода ўтлаб юрар, ундаги қуруқ тиканак-
лардан тамадди қилар эди. Бир янтоққа етишди, у гўзал-
лар зулфидек жингалак, жонон ёноғидек тоза ва беғубор
эди. Ундан баҳра олай деб бўйинини чўзди, унинг устида
кулча бўлиб ётган илонни кўриб қолди.

У орқага чекинди ва орзусидан қайтди.

Янтоқ бўлса, «туя менинг тиканагим найзалари заҳми-
дан кўрқди», деб ўйлади.

Туя янтоқнинг дилидан ўтган гапга тушунди ва деди:

— Менинг кўрқувим сабаби бу ошкор мезбон эмас,
балки пинҳон меҳмон.

Хавфим эса тикан заҳми эмас, илон заҳри. Агар меҳмон хавфидан узоқ кетардим, мезбонни икки ямлаб бир ютардим.

Яхши агар кўрқса ёмон одамдан,
Жон эмас обрўсин ўйлар ул замон.
Кул устига оёқ қўймаган одам
Билурки остида оташи пинҳон.

Ҳикоят

Бирор луқма овқат тополмаган оч ит шаҳар дарвозаси ёнида турар эди. Кўрдик, бир нон дарвозадан юмалаб чиқиб, саҳро томон ғилдираб кета бошлади. Ит ҳам унинг кетидан югура кетди ва деди:

— Эй тан қуввати ва руҳ қудрати, эй дил мароми-ю, жон ороми, не сафар ихтиёрин кўнгилга солдинг ва қай тараф йўл олдинг?

— Бу саҳрода бир неча шуҳратли бўри ва йўлбарслардан ошноларим бор, шулар зиёратига бел боғладим.

— Мени кўрқитма, — деди ит, — агар тимсоҳ бўғзига ёки шер оғзига кирсанг ҳам мен сендан қолмайман.

Сендан ўзга ҳеч йўқдир ниятим,
Умримда сендан асло қолмайман.
У дунёга йўл олганингда ҳам,
Сендан бир қарич ажралолмайман.

Ҳикоят

Қисқичбақадан сўрадилар:

— Нечун бунчалик қийшайиб кетдинг, ҳаммаёғинг қийшиқ, оёқ-қўлинг ҳам, юрган йўлинг ҳам.

— Илондан ибрат олдим, — деди у, — шундай тўғрилиги ва тик йўлдан юришига қарамай доим боши жафо тошидан эзилган ва думи ситам захмидан узилган.

Қайда пари сурат бўларкан пайдо,
Уни тор оғушига тортар ҳар киши.
Қайда тўғриликким, зоҳир бўларкан,
Илондек бошини янчмоқдир иши.

Ҳикоят

Мусичадан сўрадилар:

— Нечун фақат иккитадан бола очасан, товуқлар каби кўплаб очишга қувватинг келмайдими?

— Мусича болалари ота-онасининг жиғилдонидан овқат ёйди, — жавоб берди у, — товуқ болалари эса кўринган ахлатни титиб, қорин тўйғазади. Бир жиғилдондан икки боладан ортиқни тўйғазиб бўлмайди, бир ахлатхонадан минг жўжа тамадди қила олади.

Истар эсанг агар ҳалол нон,
Йиғаверма тор уйда кўп жон.

Ҳикоят

Қурбақа ўз жуфтидан айрилиб қолди, ёлғизликдан сиқилиб, дарё қирғоғига йўл олди. Ҳар томон назар солди...

Сув ўртасида кўрди бир балиқ
Тоза сувдек оқар, усти ясоғлик.
Ё бир қайчидек тоза кўмиши,

Сув атласини кесмоқлик иши.
Ё уч кунлик ой равшан ҳилоли,
Ҳар томон сузар яшнаб жамоли.

Бақа уни кўриши биланоқ кўнгли кетди ва ўзининг тўқлигидан гапириб, уни ҳамдамликка чорлади.

— Ҳамсуҳбат бўлмоқ учун орада умумий муносабат бўлиши керак, — деди балиқ, — номуносиб ҳамдамлар суҳбатга нолайиқ. Менга сенинг не муносабатинг бор ва сен билан бизни орамизда қандай суҳбат даркор. Мен дарё қаърида яшайман, сен эса соҳилда, менинг даҳаним доим жим, сенинг эса жафнинг тинмайди, сенинг ташқи кўринишинг балоларга қалқон, шакл-шамойилингни ким кўрса сендан йироқ қочади, менинг ҳусним эса хавфи хатар асоси, кимки менинг жамолимни кўрса, таъма кўзини очади, осмондаги қушлар ҳавоси ҳам мен, ердаги жониворлар бошида савдоси ҳам мен. Балиқ овловчилар гоҳ мени қидириб минг кўзли тўр ташлайдилар, гоҳ орзуйим юкидан ҳам бўлган қоматларидек қармоқларни ташлаб кўзим ёшлайдилар.

Балиқ сўзини тугатиб, бақани соҳилда ёлғиз қолдириб, ўзи сув қаърига шўнғиб кетди.

Бўлма ҳамсуҳбат, сенга бир бўлмас эрса гавҳари,
Гавҳари бир бўлмаса суҳбат ёпишмас сар-сари.
Жинс тортар жинсига, нокас қўшилганда кўринг,
Мисли ёғу сув бўлур, бўлмайди сутга шаккари.

Ҳикоят

Чумчуқ ўз мерос инини ташлаб, лайлак уясининг бир чеккасига кириб олди. Унга:

— Сенинг лайлак билан нима муносабатинг борки, кичик тананг билан бундай катта қушга ҳамсоялик даъвосини қиласан ва бир уйда туришга интиласан? — дедилар.

— Мен ҳам буни тушунаман, — деди чумчуқ, — аммо билганимга рия қилолмайман. Чунки менинг қўшним бир илон. Мен ҳар йили бола очаман, жигар қоним билан уларни парвариш қила бошлайман. Аммо илон бирдан ҳужум қилади ва болаларимни ютиб ҳазм қилади.

Бу йил унинг ғазабидан узоқ чопдим ва бу улуг қуш ҳузурида паноҳ топдим. Умидим шуки, у додимга етар, ҳар йили болаларим унга емиш бўлар эди, энди ўзи бунга емиш бўлса, дейман.

Агар тулки бўлса шер тўқайида —
Бўри чангалидан топади омон.
Кичиклар зулмидан қутулмоқ учун
Катта ҳузурига интилар инсон.

Ҳикоят

Итдан сўрадилар:

— Нима учун сен бор уйга гадо қадами етмайди, сен ётган остонани тиламчи хатлаб ўтмайди?

— Мен ҳирс ва таъмадан узоқман, — деди ит. — Таъмасизлик ва қаноатда машҳурман. Дастурхондан бир бурда нонга қаноат қиламан, қозондан бир ғажилган устухонга хурсанд бўламан. Аммо тиланчи ҳирс ва таъмада шуҳрат қозонган. У ҳамма вақт очман деб қўл чўзади. Халтасида бир ҳафталик нон-у, ўзи очман деб нолон. Орқасида бир ҳафталик овқат, қўлида гадо ҳассаси. Қаноат ҳамма вақт ҳирсу таъмадан узоқ, қаноатли ҳам тамагир билан бўлолмас ўртоқ.

Қимнинг қалб дилига кирди қаноат,
Ҳирс билан таъмадан қутулди бори.
Қаноат гилами тўшалган ерда,
Синди очкўзлигу таъма бозори.

Ҳикоят

Бир тулки боласи онасига қараб:

— Менга ит билан юзма-юз келиб қолганда қутулиб кетиш ҳийласини ўргат, — деган экан, унга онаси:

— Бунинг ҳийласи жуда кўп, аммо энг яхшиси шуки, уйдан чиқмай ўтир, на у сени кўрсин ва на сен уни, — деб жавоб берибди.

Нокас сенга душман бўлиб қолса гар,
Минг хил ҳийла-найранг айлама пардоз.
Минг хил ҳийла-найранг заҳмидан кўра
Сулҳи-ю, жангидан сақланганинг соз.

Ҳикоят

Қовоқари асаларига ҳужум қилиб, уни тутиб олди ва емак учун чанг солди.

— Дод, — деди асалари, — ҳаммаёқда шаҳду шакар, инларимда тўла асал, шулар туриб нечун мени ейсан?

— Чунки шаҳду шакар кони ҳам сен, асалу нектар хирмони ҳам сен — деди ари.

Хушбахтдир ҳақиқат излаган киши,
Саломга қоникмай суҳбатга шошар.
Парда орқасидан асал кўринмас,
Суҳбатда очилар асли не гавҳар.

ХОТИМА

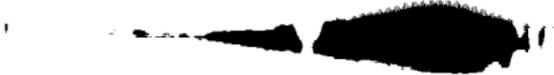
Дилимдан ўтмиш ва хотирамга етмиш эдиким, бу нома бунчалик тез охирига инмас ва бу хома мақсад йўлида югуришдан бунчалик барвақт тинмас. Аммо муаллифнинг таъби оинасига маломат занги тушди, ўқувчининг марҳамат ва рағбат қўли унга жило бермагач, китобга қисқалик етушди.

Қисқа қил Жомий, сўз бисотини,
Йўқдир қисқаликдан яхшироқ бисот.
Агар сўзларингдан шодлик етмаса,
Бурчакда дамингни олиб, жимжит ёт.
Ўз таъбинг севинса етарли эмас,
Агар ўқиганлар севинмаса бот.

Бунда наср ва назмдан ҳар нимаики келтирилган бўлса ва муаллиф исми кўрсатилмаган бўлса, бу китоб муаллифи завқининг шеvasи ва китоб муаллифи хаёлининг мевасидир.

Жомий ҳар доимо китоб ёзаркан
Ўзгадан омонат олмади мутлоқ.
Ўз санъат дўкони тўла кишига
Ярашмас бошқалар даллоли бўлмоқ.

Мутолаа қилувчиларнинг олижаноблигидан кўрган нуқсонларини карам этиб, кўз юмиб ўтарлар, уни ифшо этмоқ учун оғиз очиб, тил чиқармаслар деган умидим бор.

Ошнолар айбини кўриб қолсанг гар,
Яхшимасдир уни ўзгага айтмоқ.
Оқибатин ўйлаб иш қилувчи дер,
Айб очмоқдан яхши айбни беркитмоқ.

Китобнинг ёзилиш тарихи қуйидагича:

Бу турфа номада қалам ишидан,
Жомий ўз завқини синади осон.
Тарихин билмоқчи бўлсанг саккиз қўш,
Тўққиз юз бўлади шунда бенуқсон.

ИЗОҲЛАР³

Абдулло Жаъфар ўғли — Алининг жияни. Мадинада яшаб, 699 йили вафот этган. Ривоятларда сахийлиги билан машҳур.

Абдуллоҳ Ансорий — тасаввуфнинг йирик шайхи, назариётчиси ва амалиётчиси, машҳур шоир (1006-1088). Кўпроқ Ҳиротда яшагани учун Ҳирот пири лақабини олган.

Абдул Малик бинни Марвон — Уммавий халифаларидан бири (685-705 йиллар) Ҳажжож унинг Ироқдаги ҳокими бўлган.

Абуали Рудборий — тўлиқ исми Аҳмад ибни Муҳаммад. 933 йили вафот этган, тасаввуф шайхларидан.

Абу Бакр Сиддиқ (Абдулло ибни Абу Қуҳофа) — Муҳаммад пайғамбар (с.а.в.) сафдошларидан бири, унинг қайнатаси ва ундан сўнг биринчи халифа (571-634) Сиддиқ (дўст) лақабига эга бўлган.

Абу Саид ибни Абул Хайр — Хуросон сўфийларининг йирик шайхларидан бири, 957-1049 йилларда яшаган.

Абу Ҳошим Сўфий — биринчи сўфий шайхларидан, Куфа шаҳрида туғилган, Сурияда яшаб, 777 йилларда вафот этган.

Адиб Собир Термизий — машҳур шоир, дипломатик ишда ишлаган, 1151 йилда Амударёга чўктирилган. Туғилган йили 1065-1070 йиллар орасида.

Адл — адолат, тўғрилиқ.

³ Изоҳларни Алишер Шомуҳамедов тузган.

Ажам — ноараб, араблар ўзларидан бошқаларни шундай атаганлар, бу сўз Эронга нисбатан ҳам ишлатилган.

Айнул Қуззот — шоир ва тасаввуфчи олим Абул Фазойил Абдулло Миянжининг лақаби. У Хамадонда яшаб фикҳ (қонуншунослик)дан дарс берган. «Зубдатул Ҳақойиқ» (Ҳақиқат қаймоғи) номли китоби бўлган. 1139 йил кофирликда айбланиб, қатл этилган.

Али ибни Абу Толиб — Муҳаммад пайғамбар (с.а.в.)нинг амакиваччаси ва куёви, ундан кейинги тўртинчи халифа (656-661). Шиаларнинг биринчи имоми.

Ал-уҳада-ала-ар-ровий — арабча ибора «рост ёлгонлиги ривоятчилар бўйнига» маъносида.

Амир Муиззий — Салжуқийлар даврида яшаган йирик шоир, Санжар (1117-1153) даврида у шоирлар амири унвонини олган. Ўлган йили аниқ эмас, манбаларда 1126-1147 йиллар келтирилади.

Анбар — хушбўй нарсалар аралашмасидан тайёрланган модда.

Анварий — Авҳодиддин Муҳаммад Анварий XII асрнинг улкан шоирларидан. Қасидачиликда ҳаммадан ўзиб кетган. Аммо умрининг охирида бу шеър турини ва умуман сарой шоирлигини қоралайди. Вафоти 1169 йил.

Аристотель (Аристоталис) — асримиздан олдин 322-384 йилларда яшаган юнон файласуфи.

Аркини давлат — давлат устунлари — давлат арбоблари.

Аробий — саҳройи араб.

Асжадий — Маҳмуд Фазнавийнинг сарой шоирларидан бири. Вафоти 1041 йил. Қасида устодларидан бўлган.

Асҳоб — ҳамсуҳбат дўстлар.

Атама — термин.

Ато — аталган нарса, совға.

Афзалиддин Хоқоний — форсий тилда ёзган. Озарбайжон мумтоз шоири. Асарлари ўзига хос услубга эга бўлган новатор шоир, 1121-1199 йилларда яшаган.

Ашъор — шеърнинг кўплиги, шеърлар.

Бадавий — сахройи араб.

Баҳлул — ҳозиржавоблиги билан ном чиқарган қаландар. 809 йилда вафот этган.

Баҳоуддин Нақшбандий (Санд Муҳаммад ибни Жалолдин) Марказий Осиё, Эрон, Афғонистонда кенг тарқалган нақшбандия сулукининг асосчиси, йирик тасаввуф шайхси, 1318-1388 йилларда яшаган.

Баҳр-ку! — Бунда сўз ўйини ор. Шеър баҳри ва денгиз маънолари бор.

Бийрон — қоврилган, қаттиқ қоврилган.

Бузургмеҳр — Шоҳ Хусрав-І Ануширвоннинг афсонавий вазири. Донишманд олим образида кенг тарқалган.

Вазн — ўлчов, шеър ўлчови.

Вис ва Ромин — XI аср шоири Фахриддин Журжонийнинг романтик поэмаси.

Вомиқ ва Узро — Унсурийнинг романтик достонларидан бири. Достондан айрим парчаларгина бизгача етиб келган.

Гив — форс-тожик эпосида Эрон қаҳрамонларидан бири. Пашан (қаранг) бошлиқ туронийлар билан жанг қилган.

Гуй ва чавгон — от миниб ўйналадиган копток ўйини, ҳозирги чим хоккейга ўхшаш.

Дарвеш — фақир, камбағал, сўфий.

Дақиқий — Абу Али Муҳаммад Дақиқий Балхий X аср йирик шоирларидан. Ундан бир неча ажойиб шеърлар ва «Шоҳнома»сидан минг байт сақланиб қолган. «Шоҳнома» ёзаётган даврда ўлдирилган (977 й).

Динор — олтин танга.

Дирҳам — кумуш танга.

Жавшан — совут, зириқ.

Жалолат — улуғлик, буюклик.

Жамоа — сўфийлар жамоати, тасаввуфчилар йиғини.

Жамоа мачити — жума ва ҳайит кунлари номоз ўқиладиган, катта мачит.